

ПРЕХОДЪТ СЛЕД 1989 Г. В ПОЛИТИЧЕСКАТА КУЛТУРА И ПАМЕТА НА ДЕСНИТЕ БЪЛГАРСКИ ДЕМОКРАТИ */етнографски очерк/*

Веселин Тепавичаров

I. Няколко предварителни думи

Преди да пристъпя към същинската част на изложението, намирам за необходим един преамбюл – за понятията „ляво“ и „дясно“ в българското политическо битие след 1989 г. Много често в желанието си да заприличаме на „напредналите“ народи ние автоматично пренасяме чуждите мостри в нашето ежедневие и после се чудим защо на наша почва желаните модели не се получават. Появяват се сурогати, твърде далече от класиката, на която искаме да подражаваме. След началото на прехода от края на 80-те години на миналия век у нас се заговори за „левица“, „десница“, за „център“ и какви ли не други вносни понятия в областта на политическото, без да се запитаме дали този пренос на културни сегменти от Запад може да се намести сполучливо в лабиринтите на нашето посткомунистическо общество.

Точно затова у нас и до сега са видими редица несъответствия между формата и съдържанието на политическите субекти, съпоставени с класическите първообрази и политическата практика на страните от Западна Европа. У нас редица нововъзникнали партии след 1989 г. започнаха да се самоназовават „консервативни“, имайки предвид консерваторите в Англия, Германия, Франция и другаде в страни с утвърдена демокрация. Към консерватизма се присламчиха и някои от старите демократични формации, възстановени след началото на прехода – Демократическата партия, Радикалдемократическата партия, Народната партия. Основната политическа сила в българското дясно – Съюзът на демократичните сили /СДС/ – също си приши консервативна обвивка, притуряйки към нея и прилагателното „християнско“. В своя статия от началото на 2002 г. един от известните идеолози на СДС – Светослав Лучников – за пореден път утвърждава версията за Синята партия като представител на класическите консервативно-християнски ценности.¹ В същото време сините лидери навсякъде тръбяха, че те са реформаторите, че те ще реформират България, за да я изведат от „комунистическото бласто“. Управлението на двете правителства на Иван Костов, както и кабинета на Филип Димитров, потвърдиха реформаторската същност на СДС, но тази му характеристика съвсем не приляга на определението „консервативен“. Американският политолог Кристофър Микстрот, разсъждавайки върху някои основни аспекти от историята на демокрацията, определя за „политически консерватори“ онези партии, движения и индивиди, които са „привърженици на статуквото и противници на реформите“, без оглед на конкретната политическа ситуация.²

1 Лучников, Св. Трябва да бъдем наясно. – *Демокрация*, бр.41, 18.02.2002.

2 Meckstroth, I. The Struggle for Democracy: Paradox and

Ситуацията в България след 1989 г. категорично изискваше от демократичните сили да бъдат преди всичко реформатори, отколкото консерватори. Консерватизмът у нас много повече прилягаше на тогавашната Българска комунистическа партия /БКП/, преименувала се на „социалистическа“ /БСП/, и на политическите структури от нейната люпилня, тъй като тъкмо те и техните привърженици още от тогава не криеха носталгията си по „социалистическото минало“. В този смисъл условията у нас определяха като консерватори социалистите, които милееха за „времето на дядо Тошо“ и не желаеха да се разделят със „социалистическата икономика“ /разбирай държавната стопанска собственост – уточн. мое, В. Т./ и нейните производни в социалната и политическа надстройка.³ Още от началото на прехода БСП яростно се съпротивляваше на реалните промени и този консерватизъм и до сега си остава естествено състояние на българската левица, ако изключим малцинството с демократично-реформаторски убеждения в партията, главно сред младежите и хората с висше образование.⁴

Така, че идентифицирането на СДС и сродните нему партии като консервативни в класическия смисъл на понятието, е без необходимото покритие. Твърденията, че членовете и симпатизантите на тези партии могат да

History in Democratic Progress. – *Coustellations*, vol.16, № 3, 2009, p. 422.

3 Цитатът е в контекстът на интервю, взето в с. Подвис, Община Сунгурларе, на 06.04.2011 г. Респондентът е с инициали К. Т., роден е 1961 г. в Бургас, със средно образование, българин-православен, жител на гр. Сунгурларе, идентифицира се като активен член на местната структура на БСП. Твърденията на К. Т. са в контекста на изразената от мен мисъл: „...старите и добри неща не трябваше да се бутат. И ТКЗС-тата, и заводите трябваше да работят и да се запазят като държавни, а който иска частно, да си го прави. И с много други работи трябваше да е така“.

4 Анатолия на прехода. Стопанската политика на България от 1989 до 2004 г. Станчев, Кр. и др. (съст.). С., 2004, с. 31.

бъдат консервативни по европейски, защото споделят консервативните християндемократически ценности на „своите западноевропейски събратя”,⁵ сатвърде далече от реалността. Симпатизантите на СДС и въобще българските десни демократи твърде малко се интересуваха от консервативните, християндемократически идеи в Европа, ако изключим малкото хора в академичните среди, които се занимаваха с теорията на политическите науки. Българският десничар, или седесарят, както най-често се идентифицираха мнозинството от българските десни демократи, изповядваше реформаторски идеи с ясна антикомунистическа насоченост. Тези негови ориентации никак не го представяха като консерватор, а като разбивач на статуквото, като противник на консерватизма в българските измерения на това понятие.

В голяма степен тези противоречия в семиотиката на понятията у нас се отнасяха и до идентификациите „ЛЯВО” и „ДЯСНО” в българския политически живот след 1989 г. Още със самото начало на прехода БСП си присвои лявото пространство, тъй като то можеше да носи много повече електорални ресурси, от колкото дясното. В България нямаше нито средна класа, нито едри предприемачи, които да бъдат социална опора на една дясна партия, ако следваме примерите в страните с развити и укрепнали демократични институции. Почти цялото население на страната в началото на прехода, което беше запазило работните си места и получаваше доходи от тази заетост, отговаряше на определението за наемник. Към лявото пространство, според класическите

⁵ Цитатът е в контекста на изразената от мен мисъл в интервю, взето на 19.04.1997 г. в кв. „Факултета” в София от Стефан Савов, лидер на Демократическата партия по това време и един от водачите на ОДС. Според Ст. Савов и „преди Девети /септември – доб. м. В. Т./, и след Десети ноември десните хора в България са най-близо по убеждения до християндемократите в Германия и Италия. Те са религиозни и определят своето ежедневие съгласно християнските понятия за добро и зло. Както и торите в Англия”.

разбирания, спадаха и социално слабите, каквито бяха пенсионерите, инвалидите и останалите без работа български граждани. Дори и сега – повече от двадесет години след стартирането на промените, мнозинството от българското население отговаря на критериите за ляв електорат, ако следваме европейските академични и политически стандарти.

Мнозинството от тези български граждани обаче не се идентифицират като левичари. Само твърдите привърженици на БСП, които в мнозинството си са възрастни хора, се възприемат като леви. Тази политическа самоличност не произхожда толкова от осъзнаването на собствения социален статус /тези хора в мнозинството си са бедни и трудно оцеляват в днешната действителност/, а от медийните послания, с които ги облъчва ръководството на БСП.

Огромното мнозинство от наемниците в страната, пенсионерите и безработните в повечето случаи са гласували за „десни” или центристски с афинитет към дясното партии /СДС, НДСВ, ДПС, ГЕРБ/ независимо, че не отговарят на критериите да бъдат десничари.

В същото време в БСП членуват мнозинството от българските олигарси и политиката на партията в най-голяма степен обслужва тъкмо техните интереси. БСП бе инициатор на т. нар. плосък данък от 10%, който в най-голяма степен обслужва „червените капиталисти” и въобще лицата с големи приходи. Затова твърденията, че БСП е лява партия според европейските класически стандарти, са твърде далече от истината. Дори и при условие, че и в Западна Европа вече е трудно да се прекара ясна граница между леви и десни на основата на материалното положение. „Левите с хайвера” – така във Франция иронизират местните социалдемократи, когато те се идентифицират официално като партия на наемниците и на хората от по-ниските етажи на

социалната стълбица.⁶ И в други страни от Западна Европа лявото и дясното все повече се обуславя от историческата инерция и други фактори от нематериално естество, а не толкова от социално-икономическото положение на левите и десните избиратели.⁷

В зависимост от културната традиция и влияещите иновативни фактори в различните страни тези изменения от класическите примери за ляво и дясно имат свой оттенък. В това отношение България не прави изключение. „Лявото“ и „левите“ у нас се самоидентифицират въз основа на няколко водещи за тях политически ориентации, но политическата им самоличност се отразява и в отношението на тези хора към периферни за тях области на общественото битие.⁸ Към ориентацията с висок емоционален градус на българските леви спада положителното отношение към „социалистическото минало“, което понастоящем се изразява в митологизирането на тоталитарния социализъм и на неговия събирателен символ в лицето на Тодор Живков. Това възприемане на „социализма“ обяснява и крайно отрицателното отношение към обществените порядки преди Девети септември 1944 г., както и след Десети ноември 1989 г. Затова не трябва

6 Цитатът е от интервю с френски гражданин, взето на 14.08.2010 г. в с. Шкорпиловци, Варненско. Респондентът е с инициали Ж-П. П. и към датата на интервюто е бил на 64 години. Той е французин по националност, католик – вярващ, със средно образование и е жител на с. Епрон в близост до гр. Каен в Нормандия. Самият респондент се самоопределя като десен и „голист“, и като консерватор. През 60-те години на миналия век е бил известно време в кабинета на Шарл дьо Гол като съветник. Интервюто е взето от В. Тепавичаров.

7 Вж. По-подробно: Парсънс, Т., Еволюцията на обществата. С., 2004, с. 220 и сл.; също: Хабермас, Ю. Структурни изменения на публичността. С., 1995.

8 Тук понятието „политически ориентации“ се употребява съобразно версията, изразена в съвместния труд на Сидни Верба и Гейбриъл Алмънд „Гражданската култура“, С., 1998.

да се учудваме от носталгията на левите към „времето на Тато“. Този политически ценностен фонд общо взето обуславя и останалите политически ориентации на левите: ясно и силно изразено русофилство, открита враждебност към САЩ, НАТО и дори към страните от Европейския съюз /ЕС/, недоволство от членството на България в тези „империалистически и разбойнически организации“⁹, зле прикрита защита на такива позорни действия на Българската комунистическа партия като „възродителния процес“ срещу българите мюсюлмани и българските турци и предложението за влизането в състава на Съветския съюз, недоволство от установените свободни пазарни отношения и извършената приватизация на държавната икономическа собственост, неразбиране или омаловажаване на ценности като „свободата и „демокрацията“ и т.н. Макар да са недоволни от поведението на БСП, все пак те ѝ остават верни, тъй като в тях е дълбоко вкоренена една норма от миналото, съгласно която тяхната партия е не толкова организация на съмишленици, а свещенна система от символи, на която те трябва да останат верни „до края“. Това е добре познатата за тях формулировка за партията с главно „П“, непогрешимата субстанция, на която недобросъвестни партийни членове често „лепят мръсни петна“, но от които „Партията“ винаги ще съумее да се изчисти.¹⁰

9 Прави впечатление, че представителите на българското ляво продължават да използват старите клишета на тоталитарната социалистическа пропаганда и открито не приемат „езика на демокрацията“, както се изрази един мой респондент от с. Брусен, Община Етрополе. Респондентът е с инициали С. Г., родена през 1959 г., българка-православна, с висше педагогическо образование. Самата тя с „гордост“ се идентифицира като „червена бабичка“, влагайки в това понятие не възрастово, а политическо съдържание. Интервюто е взето на 08.01.2006 г. в с. Брусен от В. Тепавичаров.

10 И сега много членове и привърженици на БСП в интервютата

Ценности като „свободата на словото“, „свободата на сдружаването“ и свободната стопанска инициатива“, правото на човека свободно да се идентифицира етнически и религиозно и да изучава майчиния си език, правото на свободно придвижване и други завоевания на демокрацията у нас по правило са в периферията на политическите ценности на българските леви. Тези ценности в повечето случаи не се и разбират, но и дори да имат необходимите знания за тях, левите у нас не ги поставят високо в своята оценъчна стълбица. В този смисъл „лявото“ у нас и сега, двадесет и две години след началото на Прехода към демокрация и пазарна икономика, е ясно различимо с все по-втърдяващото се нежелание да приеме ценностите на демокрацията и все повече да се вторачва в спомена за „социалистическото минало“. Тези хора в общи линии са възрастни или на средна възраст, с ясни спомени за въпросното минало. В мнозинството си те гласуват за БСП, но сред тяхната периферия има и такива, които понякога дават доверието си за партии със сталинистки възгледи или

си следват този модел на отношение към БСП. Повсеместно те не одобряваха /и сега също са против/ решението на Социалистическата партия да подкрепи влизането на България в НАТО, не одобряват членството на олигарси в тяхната политическа организация, и много други решения на партийното ръководство. Респондентите ми, с малки изключения, обясняваха подкрепата си за БСП не с политиката на нейното ръководство, а с версията, че БСП е неговата партия завинаги заради нейното минало, заради нейната история и най-вече заради това, че друга такава партия у нас няма. Партията очевидно не се интерпретира като организация от съмишленици, а като нещо повече, като нещо свещенно, извън хората и в много от случаите мислещо „за благото на народа“. – Из интервю с респондент на средна възраст, около 50-55 години, българка, православно, с висше образование, желае анонимност, омъжена, жител на с. Прилеп, идентифицира се като „социалистка и поддръжничка на БСП“. Интервюто е взето на 14.09.2010 г. в с. Прилеп от В. Тепавичаров. Годините на респондентите са съотнесени към времето на взетото интервю.

за организации като „Атака“, Съюзът на българските комунисти на Костадин Чакъров, Националния фронт за спасението на България /сега се подкрепя от ТВ „Скат“/ и други - от крайно левия или крайно десния политически спектър.

Българското „ляво“ все пак не бива да се идентифицира само с БСП. При част от „носталгиците по социализма“ БСП не е партията, която ще „върне социализма“ „или ще въдвори някакъв ред и справедливост“. Тези хора обикновено открито се дистанцират от Социалистическата партия, не я възприемат като свещена категория и приписват „хубавото на социализма“ най-вече на Тодор Живков. Освен това сталинистите открито се дистанцират от БСП и я определят като партия, която отдавна е възприела ревизионизма на „западната социалдемокрация“.¹¹

Що се отнася до десните български демократи, техните политически ориентации са коренно противоположни на сталинистите и по-умерените леви, към които спадат и мнозинството членове и почитатели на БСП. В своето мнозинство те са привърженици на демокрацията, познават нейните ценности¹², малко или много са настроени критично към „социалистическото минало“, в мнозинството си са русофоби и привърженици на членството на България в ЕС и НАТО и пр. Те са по-образовани от левите, създали са си по-добър жизнен стандарт, мнозинството са жители на по-големите

11 Вж. По-подробно: Тепавичаров, В. Политическите субгрупи на сталинистите и социалистите в Карнобатско и Сунгурларско в края на ХХ и началото на ХХІ век /етноложки очерк върху техните политически ориентации/. – В: Култура на севернокарнобатските села – традиции и модерност. Варна, 2008, с. 231-251.

12 За основите и ценностите на демокрацията вж. по-подробно: Дарендорф, Р. Морал, революция и гражданско общество. С., 2000; също: Дончева, Хр. Правителството в демократичната политическа система. С., 2003; също: Дал, Р. За демокрацията. С., 1999.

български градове, доста по-мобилни са и можем да ги открием предимно сред хората на средна възраст, между 40 и 60 години, докато левите са предимно сред възрастните, над 60 години, и в по-малка степен сред средните поколения.

Разбира се, не всички от тях са „седесари“. Още от началото на прехода една част от тях бяха с демократични монархически ориентации.¹³ Други гравитираха към БЗНС /Никола Петков/, трети – към някогашната Българска работническа социалдемократическа партия /обединена/ и пр. Макар да се идентифицираха с различни политически партии, те всички бяха в опозиция на БСП и заемаха позиции против лявото. Това усещане бе и с най-голям емоционален градус – тези хора бяха основен антипод на лявото в дихотомията „ляво“ – „дясно“. **В този смисъл полюсите „ляво-дясно“ в България напълно съвпадаха с опозиционните маркери „комунизъм-антикомунизъм“.** В общи линии такива бяха и полюсите в останалите бивши социалистически страни след 1989 г. поне през първите години на прехода.¹⁴ Социално-икономическите фактори в случая нямаха водеща роля, тъй като по този показател българите и въобще гражданите от страните на Източния блок се намираха общо взето в една егалитарна среда – такова беше наследството на тоталитарния социализъм.

Деленето на земеделци, социалдемократи, демократи, седесари, монархисти и пр. бе повече изкуствено или с инерция от времето на първите години след Девети септември 1944 г. В много по-голяма

13 Вж. подробно Тепавичаров, В. Привържениците на Симеон Сакскобургготски като политическа субгрупа след 1989 г./Динамика на развитието и водещи политически ориентации/. – В: В света на човека. Сборник в чест на проф. дин Иваничка Георгиева. Т. 2, С., 2008, с. 575-592.

14 Przeworski, A. The Games of Transition. – In: Mainwaring Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective. Indiana, 1995, p. 108-113.

степен всички тези привърженици на демокрацията и пазарната икономика бяха антикомунисти, демократи и с ориентации към ЕС и НАТО, от колкото парцелирани според класическите европейски стандарти или съгласно първите следдеветосептемврийски политически предпочитания. При десните обаче, и в началото на прехода, и насетне, не съществуваше и не съществува привързаност с висока степен на интензивност към дадена политическа партия, характерна например за членовете и симпатизантите на БСП. Десните са много по-взискателни към „своите лидери“ и не един или два пъти са ги наказвали с пропускане на избори или с наказателен вот заради техни корупционни практики и други неадекватни действия и решения. Това обстоятелство в известна степен обяснява защо партиите с антикомунистическа насоченост в хода на времето загубиха мнозинството от своите привърженици.

Особено недоволни бяха десните /и седесарите, и костовистите, и земеделците на Анастасия Мозер, и останалите около оста СДС-ДСБ/ през 2006 г. във връзка с номинацията на Неделчо Беров за кандидат за български президент като противник на Георги Първанов. *„Тия нашите за какви ни мислят. Ние да не сме комунисти, та да идем да гласуваме под строй. Та тоя Неделчо мирише на пръст, той ли ще ми става президент. Та нямаше ли сред ДСБ-то и СДС-то някой млад и надежден човек, ами тоя старец. Ами те да си го избераат, аз на тия избори /за президент – уточн. мое – В.Т./ явно няма да гласувам.“*¹⁵ Други „надушваха“ споразумение на Иван Костов с Г. Първанов като *„връщане на жеста заради 1997 г., когато с решаващата намеса на Първанов БСП се отказа от властта и СДС-*

15 Интервю с М.П., на 72 г., българка, православна, със средно образование, пенсионер, омъжена, жител на гр. Сливен. Идентифицира се като „костовист“. Интервюто е взето от В. Тепавичаров на 26.08.2006 г.

то пое управлението".¹⁶ Членовете и симпатизантите на СДС пък се ядосваха, че Иван Костов го е наложил и немалко от тях намираха поредното доказателство за зловредната роля на Командира в развитието на сините партии. Имаше и немалко десни, които се питаха защо за десен кандидат е предпочетен човек от съдебната система, след като тя е „една от най-проблемните и корумпираните у нас“¹⁷

Изборите за президент през есента на 2006 г. бяха само един епизод от проявите на българския десен избирател, когато той за сетен път показва, че трудно прощава неадекватните действия на своите лидери и без всякакви задръжки ги наказва чрез своя вот. В това отношение той и сега не се е променил, а дихотомията „комунизъм-антикомунизъм“ продължава да доминира в българското политическо пространство и все още да покрива и антиподите „ляво“ и „дясно“. Не случайно и днес всеки политически субект, заявил „дясна“ принадлежност, неизменно се конфронтира с БСП – носителката на старите тоталитарни грехове, но и припознавана за основен субект и представител на лявото у нас. Материалното положение и социалните позиции и сега не са от голямо значение. В сравнение с началото на прехода днес десните демократи са в по-голямата си част на средна възраст и дори близо до пенсионирането. Подобно на левицата, и при тях няма много млади, но те загубиха доста от своя потенциал поради масовото емигриране на хора с десни демократични убеждения на Запад.

16 Интервю с Д. В., българка, православна, с висше образование, родена през 1967 г. в София, омъжена, с едно дете, по професия е учител, член на ДСБ. Интервюто е взето от В. Тепавичаров на 26.09.2006 г.

17 Интервю с В. Н., българин, православен, със средно образование, роден през 1958 г. в гр. Тетевен, Ловешко, женен, телевизионен техник. Интервюто е взето на 03.10.2006 г. в гр. Ябланица, Ловешко от В. Тепавичаров.

По моя преценка понастоящем хората от дясното демократично пространство едва ли надвишават 15 % от всичките български избиратели. Те обаче са лесно откриваемы на етнографския терен, защото по правилата на академичните политически науки са една от най-ясно забележимите политически субгрупи у нас. А „миналото“ е тема, на която те са доста словоохотливи и в свои води, за което имат няколко основни аргумента: възрастта, знанието и образованието, както и специфичния политически поглед и интерес към онова, което е било.

II. Разбирането на прехода

Десните демократи у нас са словоохотливи по три теми в контекста на понятието „минало“. За тях тази тематика има основно три обекта: миналото преди Девети септември 1944 г., времето на тоталитарния социализъм и прехода след 1989 г. В случая обаче ще се ограничи със спомените за последните двадесет – двадесет и пет години, тъй като обемът на публикацията не позволява съдържанието да се разпростира и по-назад във времето.

II. 1. Защо се провали „социализма“ или за предпоставките на прехода

Крайт на тоталитарния социализъм, неговото главоломно сгромолясване и генезисът на прехода са все проблеми, които отдавна занимават българските десни демократи и които – това трябва да се посочи – им носят определени оптимистични настроения. Няма съмнение, че за тях крайт на „социализма“ е нещо „правилно“, „добро“, „закономерно“, нещо, което се интерпретира в контекста на „прогресивното развитие на човечеството“. Най-много от респондентите с десни демократични ориентации обясняват краха на тоталитарния социализъм в Източна и Централна Европа с „икономическата несъстоятелност“ на съветския социализъм. Едни поставят акцента върху забраната на частната собственост и погребването на

пазарните порядки. „От както свят светува, икономиката винаги се е движела от частния интерес. Само частникът е истински заинтересован да върви бизнесът. Печалбата е онова, което движи икономиката, но това е свързано с частното, а не с държавното или общественото. Ние си имаме убавя приказка: общата кобила и кучета не я ядят. А комунистите точно на това залагаха. И се видя, че се провалиха. Да, комунизмът се отиде, защото неговата икономика беше куха, без живот и почиваше на простотии и утопии. Така запиши“.¹⁸

Логиката, показана в горния цитат, общо взето се усещаше сред мнозинството респонденти от демократичната десница. Част от тях посочваха и някои местни специфики, с което се стремяха допълнително да затвърдят негативната си оценка за социалистическата икономика и същевременно да обяснят нейния крах. Един от тези акценти беше селското стопанство: „Защо трябваше да се прави това Т-е К-е З-е/ става въпрос за трудово-кооперативните земеделски стопанства /ТКЗС/ по времето на тоталитарния социализъм – уточн. мое – В.Т./ . Така се уби нещо, което ние, българите, от векове сме го имали, и което винаги ни е помагало да оцеляваме и да вървим напред. Ами, българите се отучихме да обичаме и да работим земята. Сега върнаха имотите, но кой ще ги работи? Сегашните поколения са други, на тях земята им е твърде далечна и чужда. Старите селяни вече ги няма. Така мисля аз – дребната собственост в селското стопанство, в търговията, услугите, занаятите, не трябваше да се бута, а да се подпомага. Ако на хората им трябваша кооперации, те сами щяха да си ги направят,

18 Интервю с П. Р., българин, православен, роден през 1948 г. в Айтос. Той е със средно образование, жител на Карнобат, но поради заетост в селското стопанство повечето от времето прекарва в с. Огнен, Карнобатско. Определя се като „седесар“. Интервюто е взето от Галин Георгиев на 05.08.2006 г. в с. Огнен, Карнобатско.

но кооперации, основани на личната инициатива. А сега вече е късно. Добре, че все пак са арендаторите, та земята зе да се работи“.¹⁹

Общо бе виждането, че този вид социализъм – съветският – е бил наистина един „лош икономически експеримент“ с предизвестен край. Някои от респондентите съжеляваха в смисъл, че България отново се е „закачила за губещите“, но мнозинството десни демократи в крайна сметка приемаха положително станалото на 10.11.1989 г. и същевременно го обясняваха с обективната реалност. Разбира се, голяма част от тях си признаваха, че не са очаквали да „стане точно така – с този преврат срещу Живков“, но все пак от дистанцията на вече станалото намираха тази част от съвременната ни история и историята на Източна и Централна Европа за закономерна и логична.

Разсъжденията на десните български демократи за краха на тоталитарния социализъм, обусловен от икономическата анемичност на съветския модел и неговата волунтаристична и утопична същност, концептуално напълно се покриват с научните публикации по света, посветени на края на този обществен строй. Още преди 1989 г. редица учени-икономисти предсказваха икономическия крах на съветския социализъм, а в този контекст и края на самата „социалистическа общност“. Един от тях по този повод пише: „Как да разбираме дефицитът от стоки в страните от Източна и Централна Европа на фона на пропагандата, който постоянно внушава, че икономиката на социализма постоянно расте и се подобрява? Очевидно

19 Интервю с Р. Р., българин, православен, роден 1929 г. в Карнобат. Има висше инженерно образование, жител на гр. Бургас. Определя се като „син“ в политиката и като „стояновист“/ заради Петър Стоянов – бивш президент, номиниран от СДС – уточн. мое – В. Т./ Интервюто е взето на 15.09.2010 г. от Стойчо Михов.

политическите лидери от Съветския блок заблуждават своите народи и себе си, че е възможна икономика, която почива на командни и репресивни основи, а не на икономическата заинтересованост на самите икономически играчи. Тази „икономика“ няма бъдеще, тя неминуемо ще донесе смъртта на този социализъм”.²⁰ Друг известен икономист пък посочва несъответствията между „данните на социалистическата статистика и реалността в икономиките на източноевропейските страни от времето на комунизма. Ако трябва да градя тезата си само на базата на статистическите документи от времето на комунизма, наистина ще бъде голяма изненада краят на съветския строй. Този лъжлив начин на представяне на нещата, който е само пропаганда и почти нищо няма с икономическата логика, обаче, е овладял умовете на обикновените хора в Русия, защото много от тях продължават да искат връщането на съветската стопанска система”.²¹

В този смисъл разсъжденията на българските десни демократи за краха на тоталитарния социализъм са доказателство за добра икономическа култура, за проявен интерес към станалото и ставащото и за интерпретации, напълно близки до световните академични стандарти.

Обяснявайки краха на тоталитарния социализъм в Европа с неговата икономическа неадекватност, десните български демократи не пропуснаха да отбележат и диктаторската роля на Комунистическата партия на Съветския съюз /КПСС/, наложила насила на „окупираните“ от нейната армия страни своя стопански модел. В този порядък мнозинството от тях показваха добри икономически познания и осведоменост, цитирайки отделни решения на БКП и свързвайки ги с посещения

20 Achen, Ch., *Interpreting and Using Regression*, Newbury Park, 1982, p. 209.

21 Freedman, D., *Statistical Models and Causal Inference*. – In: *A Dialogue with the Social Science*, New York, 2010, p.307.

на съветски политици и дипломати у нас. По тази линия техните разкази придобиваха и ярки русофобски оттенъци, без обаче да се щадят българските комунистически лидери и въобще комунистите. Само малка част търсеха логиката на пренасянето на съветския икономически модел у нас с „московската непреклонност”.²² При тези респонденти личеше и желанието „поне малко“ да се оневинят „нашите комунисти“, тъй като те на практика са нямали избор.

Немалко думи се казаха и по отношение на „икономическите реформи на Тодор Живков“, свеждани най-вече до пародия и „празни приказки“. *„Това беше икономиката на социализма – приказки и пропаганда, ненужни заводи и погубване на природата. Добре, че беше глупавия Брежнев, оти нашия /Тодор Живков – уточн. мое – В.Т./ го работеше, ама яко. На Бащицата, или Тато, не можеше да му се отрече, че беше хитър и лукав, та той работеше Брежнев и благодарение на съветските доставки на нефт, па и защото от Русия ни изкупуваха буклуците, ние все пак се позадържахме двайсетина години. Но това бе повече късмет и случайност, и въобще не оправдава комунистическия експеримент”*.²³

Освен икономическите обосновки за краха на тоталитарния социализъм в Европа мнозинството десни демократи посочваха и морално-етични причини, довели до „провала на комунистите“. Мнозина от тях заклеяваха насилието и го определяха като една от основните характеристики на тоталитарния социализъм: *„Та най-напред те бастисаха интелигенцията, учените,*

22 Някои автори също свързват налагането на съветската икономическа система у нас предимно с диктата на Сталин и КПСС – Вж. подробно: Калинова, Е., И. Баева. *Българските преходи /1939-2005/*. С., 2006, с. 101-103; 153-154.

23 Интервю със З. П., българин, православен, роден през 1956 г. в с. Беленци, Романско. З.П. е с висше ветеринарно образование, бизнесмен, жител на гр. Враца. Определя се като „десничар“. Интервюто е взето на 06.06.2012 г. в гр. Ябланица.

после селото... Повече от 200 хиляди души са лежали по затворите и лагерите не за друго, а ми защото не си дават земята в Те –Ке-Зе –то. После дойде ред на помаците, на турците, на т. нар. хулигани. Така не може. Та те бяха една шепа на Девети и ще се налагат със сила. А ми ако не беше Съветския съюз, никой нямаше и да ги знае. До голяма степен те се компрометираха с насилията над хората. Както и хитлеристите. На това трябваше да се тури край и добре, че по-умните от тях в край на краищата се осъзнаха, та да се нормализира и света, а и ние."²⁴

Така, че насилието също е ярко отграничена причина, довела преди всичко до моралното обезличаване на комунистите. Особено травматично върху паметта и до днес продължават да въздействат насилията над българските мюсюлмани от 1972-1973 г.²⁵ и над българските турци от времето на „възродителния процес“ и „Голямата екскурзия“ – 1984 - 1989 г.²⁶ Травматична е и паметта на потомците на осъдените от „Народния съд“ и въобще на репресираните от комунистическия режим по политически причини. Още повече, че в годините на тоталитарния социализъм потомците на такива „неблагонадеждни“ лица бяха дамгосани с клеймото

²⁴ Интервю с Х. А., българин, мюсюлманин, роден през 1961 г. в Смолян. Респондентът е със средно специално образование, жител на с. Манолч, Община Сунгурларе. Определя се като „демократ и поддръжник на Партия „ Либерален конгрес“. Интервюто е взето на 05.07.2005 г. в с. Манолч от Десислава Карапетрова.

²⁵ Вж. по-подробно в: Насилие, политика и памет. Комунистическият режим в Пиринска Македония – рефлексии на съвременника и изследователя. Съст. М. Груев и др. С., 2011; Също: Груев, М., Ал. Калъонски. „Възродителният процес“. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. С., 2008.

²⁶ Вж. по-подробно в: Стоянов, В. Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., 1998, с. 160 и сл.; Също: Груев, М., Ал. Калъонски. Цит. съч.

на принадлежащи към родове с антикомунистическа и вражеска същност. „А кажи ми ти, нали си учен, може ли едно дете да носи на плещите си греховете на дедите си. Нека приемем, че моят дядо е бил престъпник, ходел е някога да гони партизаните. Такава му е била работата – жандармерист. Него го осъждат и разстрелват, баща ми го изваждат от университета, бил е в трети курс, а после за мене винаги имаше по досиетата ми, където работех, една графа, където пишеше, че принадлежа към род, в който има отявлени антикомунисти и други вражески елементи. Да, така пишеше в досието ми в „Плама“ – Плевен, и в Циментовия завод в Златна панега – също, и се така, докато доде време за пенсия. [...] Всички ни отсекисаха /забраниха ни - уточн. мое – В.Т./, та да не можем да учим за висше. А, те, комунистите, си измислиха за техните деца да влазят с привилегии. Няма по-несправедлива система от тази на комунизма, каквото и да ми приказват. Затова аз много се радвам, че тази система си отиде“²⁷.

Разсъжденията за насилническата същност и несправедливостта на тоталитарния социализъм е с особено висока степен на интензивност при всички, които в една или друга степен, те или техни роднини, са били потърпевши от репресивната машина на БКП. Тук трябва да се поясни, че подобни разсъждения се наблюдават при всички политически субгрупи, не само при десните демократи, които малко или много са пострадали от комунистическата репресивна машина. След 1989 г. много хора с антикомунистически убеждения, даже и хора от БСП и комунистическата номенклатура, разказваха истории как са били репресирани те или техни близки.

²⁷ Интервю с Р. И., жител на гр. Ябланица, българин, православен, със средно гимназиално образование, роден през 1934 г. в Тетевен. Привърженик и член на БЗНС „Никола Петков“ към времето на интервюто. Интервюто е взето на 18.12.1993 г. в гр. Ябланица от Веселин Тепавичаров.

В много от случаите имаше украсяване на фактите, а не са малко и тези, които се препоръчваха за репресирани заради присъди от криминално естество. Ще поясня също, че част от репресираните по политически причини не спадаха към демократичния спектър въобще. Особено в това отношение се отличаваха някои възрастни монархисти, които смятаха, че „цар Симеон II трябва да им даде да разберат на тия комунисти, да ги прати по затворите и тази партийка /разбирай БСП – уточн. мое – В. Т./ да се забрани и изтрие от лицето на земята“.²⁸ Хора с такива ориентации след 1989 г. имаше не малко и затова е нужно да се уточни, че те не принадлежат към групата на десните демократи, въпреки своите антикомунистически възгледи.

От друга страна идеята за реваншизъм по отношение на репресиите на комунистическата държавна машина се срещаше често и сред хората с демократични ориентации. Имаше обаче една съществена разлика. Десните демократи в мнозинството си бяха на мнение, че трябва да се потърси отговорност на лицата, които са пряко виновни за лагерите, затворите и разстрелите, а обикновените комунисти да не се закачат. Твърде противоречиво бе и отношението към идеята за забрана на БСП и сродни на нея партии. Една част от интервюираните защитаваха идеята за забрана на бившата комунистическа партия с презумпцията, че „и сегашните ѝ ръководители, и мнозинството от членовете ѝ, са си привърженици на диктатурата и репресиите. Ако сега се спотайват и се

²⁸ Интервю с А. К., българин, православен, роден през 1929 г. в София, с висше инженерно образование, придобито в Швейцария, политически беглец след Девети септември 1944 година. Завърнал се в България през 1998 г. Обясни, че е бил син на царски офицер, че двама души от неговата фамилия са били разстреляни още на 10 септември край Дупница, а други двама са лежали по затворите заради политическите си убеждения. Интервюто е взето на 25.04.1999 г. пред входа на църквата „Св. Неделя“ в София от Веселин Тепавичаров.

пишат демократи, то е, щото от вън нямат подкрепа. Но ако не дай си боже някоя голяма сила ги подкрепи, те със сигурност ще си върнат старото положение. Аз и сега чувам техни хора да казват, че малко са били избили, щом като на 10 ноември имало толкова митингуващи антикомунисти. Демокрация и спокойствие ще има само тогава, когато тия, червените, бъдат забранени.... И да ти кажа – аз много добре знам какво е демокрацията, но държа, че комунистите и фашистите нямат място в една демокрация. Те само се възползват и като додат на власт, налагат диктатура. Затова демокрацията и тя трябва да има защитни механизми, да има юмруци и автомати.²⁹ Тези думи бяха съпроводени с постоянни декларации на респондента, че е демократ, и, че ако се увери, че комунистите се откажат от „тяхната си идеология“, то тогава и те „са добре дошли в нашата демократична европейска къща“.

Други пък настояваха за спазване на демократичните принципи: „Или си демократ, или не си. Ако си демократ, ще трябва да дадеш правата на всички, иначе не е демокрация.... Да, има някои наши другари, от СДС – то, нищо, че казвам другари, ние не сме комунисти, които така разсъждават: щом една партия или група от хора се борят за някаква диктатура и използват демокрацията да си пропагандират идеите, трябвало тези да ги забранят. Съгласен съм, че тука има известна логика, демокрацията също трябва да има начини да се защитава, иначе ще стане като в Германия и Италия преди войната. Но, все пак, по-добре да се борим така, че такива групи да нямат необходимото влияние, отколкото да ги забраняваме. То

²⁹ Интервю с Н. Г., жител на гр. София, православен, българин, роден през 1937 г. в гр. Тетевен. Произхожда от „стар демократичен род“, според него. Това е родът Нейкови от гр. Ябланица. Има средно специално образование. Привърженик на СДС. Интервюто е взето на 06.01.1994 г. в София от Веселин Тепавичаров.

почнем ли да се забраняваме, това неминуемо ще избие в някаква диктатура."³⁰

Горните цитати все пак дават основание да се приеме, че сред десните български демократи политическото насилие се смята за основен антипод на толерантността и демокрацията, а тази ориентация, по правило с висока степен на интензивност, също е един от мотивите да се възприема твърде положително и емоционално краха на тоталитарния социализъм. В такъв смисъл тази политическа субгрупа може да бъде препратена към онези политически среди, в един европейски и световен мащаб, които отричат насилието и го противопоставят на толерантността и хуманизма. За такава общност пише известният политолог и хуманист Хана Арендт³¹, а българските десни демократи несъмнено трябва да бъдат причислени към кръга от хора с подобни ориентации.

Патриотизмът е друга ясно уловима ориентация сред десните български демократи, която се възприема за предпоставка, предизвикала края на комунизма. Сред тях цари общо взето единодушие, че в годините на тоталитарния социализъм България е била загубила своята държавна самоличност заради „престъпния интернационализъм на българските комунисти“. За някои от тях комунизмът по принцип е „отродничество, отказ от родина и род, направо национално предателство, а нашите комунисти се оказаха най-заразените от тази болест, дето се вика – по-католици от папата“.³²

30 Интервю с деец на ГЕРБ, който желае анонимност. Той е православен българин и жител на гр. Сунгурларе. Дребен бизнесмен. Изтъква се като „десен демократ“ и „антикомунист“, бивш „седесар“. Интервюто е взето на 13.09.2010 г. в с. Подвис от Антон Владимиров.

31 Arendt, H. *Philosophy and Politics*. – *Social Research*, vol.57, № 1, p.77-87.

32 Интервю с жител на София, желаещ анонимност. Респондентът е българин, православен, роден през 1942 г. в с. Славейно,

Изтъквайки интернационализма на БКП, обикновено се добавя и „верността на нашите комунисти към Русия“. Именно с тази вярност десните демократи у нас обясняват обезличаването на България, включително предложенията до Москва България да стане 16-а република на СССР. „Виж, и румънците, и сърбето, чехи, поляци, виетнамци, а, бе що народи бя`а заграбени от тез руснаци, но нито едни от тях не се принизиха до там, че да искат да ги заробат напълно, както стана с грузинците и арменците. А наш`те комунисти – да сме вървели в Съюза, да погребваме България. Абе, що не си е... майката, извинявай. Може ли т`ва да са българи. И имат сурат да се бият в гърдите и да ми се пишат патриоти. Заедно за България? Така пише по тейните плакати. Ай, сиктир, бе. Сигурен съм, че по-продажно племе от наш`те комунисти по света нема. Слава Богу, че доде демокрацията, та и ние да заприличаме на държава“.³³

Патриотичната обсновка в този контекст е с различна степен на интензивност при отделните респонденти. За едни тази предпоставка стои в периферията на техните ориентации, но не са малко и тези, които я изтъкват твърде емоционално. Често споменаването на Варшавския договор и обвързването със СССР става повод и за яростни русофобски тиради, но по правило в центъра на размишленията са не толкова КПСС и Москва, а самите български комунисти. Прехвърляйки почти изцяло вината за слагачеството пред Кремъл върху тях, респондентите правят сравнение с комунистите в

Смолянска община. Деец на СДС, с висше образование, сега пенсионер. Интервюто е взето на 27.05.2011 г. в с. Момчиловци, Смолянско, от Веселин Тепавичаров.

33 Интервю с О. А., проведено на 16.09.2010 г. в с. Лозарево, Сунгурларска община. О. А. е турчин, с висше образование, бизнесмен в агро сектора. Роден е в Карнобат през 1955 г., женен за българка. Твърди, че е от НДСВ и е личен приятел на Соломон Паси. Интервюто е взето от Иванка Абаджиева.

Полша, Румъния, Унгария, Китай и другаде, изтъквайки националното достойнство на другите комунистически партии, доколкото те са оказвали някаква съпротива на Москва и не са позволявали „гавра с техните страни“.

И в тази връзка десните демократи в България бяха добре информирани. Мнозинството от тях бяха запознати с епизода от 1963 г. във връзка с предложението до КПСС България да стане член на СССР. Що се отнася до българо-съветското сътрудничество от времето на тоталитарния социализъм, то често бе обект на подигравки или пример как не трябва да се прави външната политика на една държава. Само в няколко случая се подчертаваше хитрата и лукава политика на Тодор Живков спрямо Л. Брежнев, но не за да се подчертава обиграността на Живков, а по-скоро да се уязви самият съветски ръководител и оглавяваната от него държава. Като заключение на тази част от студията ще използвам следния цитат: *„То и сега проблемите на държавицата ни не са малко. Ама поне ни броят за държава, не ни викат руски шмайзер или съветски сателит. И сега сме в група за отбрана – че и НАТО, ЕС, но все пак не сме така обезличени както при Тодор Живков. Сега имаме думата, можем и да откажем, можем и да напсуваме някого. Затова аз не съм съгласен с тия приказки, че държавата била абдикирала, че нямало държава. Дали ще има или няма да има държава, сега от нас си зависи, не от другаде. Ако нещата са зле, то ние сме си виновни“*³⁴.

II. 2. Преходът, демокрацията и свободата

Ако събитията на 10 ноември 1989 г. са възприемани с големи надежди за демокрация, свобода, просперитет и налагането на европеизма сред българското общество, то станалото през последните 20-22 години се интерпретира твърде противоречиво не само сред групата на десните демократи, но и сред останалите

34 Виж бел. 32.

политически субгрупи, каквито са крайните сталинисти, социалистите, привържениците на твърдата ръка, групата на пасивните български граждани и др. Част от хората с десни демократични ориентации приемат прехода с „всичките му кусури“ и без всякакви колебания го противопоставят на „социалистическото минало“ като по-добрата във всяко отношение алтернатива. Един от аргументите е извоюваното право на българските граждани да пътуват свободно из страните на ЕС и по света: *„Колкото и да е зле, сега е сто пъти по-добре от Тошовото време. Най-малкото – ако ти писне – дигаш си чукалата и се махаш от тук. Светът е голям и спасение дебне отвсякъде – така имаше един нашенски филм. Какво повече да говорим. Тръгна ми да се оплакват за това, за онова... Ами като не ти стиска тук – айде и беж, както направиха един милион нашенци. На мен само това ми стига, но има и много други предимства, но айде да не се увличам“*³⁵.

Свободата да се пътува свободно по Европа и по света наистина се смята от десните демократи за твърде голямо постижение на нашия народ, което предимство обикновено се противопоставя на забраните да се пътува в чужбина преди 1989 г. Това право също така се интерпретира и като знак за наличието на истинска свобода, като възможност за избор, насърчаване на мобилността, възможност за разширяване на кръгозора на българите и пр. Най-често тази придобивка се споменава и в контекста на политиката на СДС от 1997-2001 г., като се подчертава, че тя е извоювана от едно дясно правителство, а не от БСП.

Към предимствата на демокрацията след 1989 г. десните демократи посочват и наложилата се вече

35 Интервю с Х. А., проведено на 16.01.2012 г. в гр. Етрополе. Респондентът е роден през 1953 г. в Етрополе, българин, православен, с висше образование, с десни политически възгледи. Интервюто е взето от Веселин Тепавичаров.

практика българите свободно и без страх да избират хората, които да ги управляват, както и свободно да се произнасят по едни или други въпроси на нашето ежедневие както на местно равнище /село, квартал, махала, град/, така и от общонационално естество. Достатъчно например е да погледнем написаното във вестниците и списанията, известни като трибуни на десните демократи, за да се уверим, че налагането на свободните и демократични избори се възприема като едно от най-големите завоевания на прехода у нас. И в. „Демокрация“, и в. „Свободен народ“, и в. „Народно земеделско знаме“, и в. „Стандарт“ до 1999 г., и в. „Дневник“, и останалите техни събратя на вестникарския пазар /„Капитал“, „Демокрация днес“, „Седем“, „Вестникът“, „Култура“, „Литературен вестник“ и др./ са пълни с материали за налагането на свободните и демократични избори с един подчертано положителен апломб. В това отношение десните демократи у нас също са единодушни: *„Каквото да се пише и говори, изборите са нещо много хубаво. Сега поне не можеш да се оплакваш, че някой друг ти е наложил една или друга партия на власт. Отиваш, гласуваш и това е. Който надделее, той ще управлява. Глас народен, глас божи. На мен това ми харесва“*.³⁶ Този цитат най-добре обобщава отношението на десните български демократи към политическата практика на свободните избори за парламент, президент и органи за местно самоуправление.

Утвърждаването на тази практика обикновено се възприема и като белег за постепенното налагане на европейските ценности у нас. *„Ние от много години, далече преди комунизма, все приказваме за Европа, за*

36 Цитатът е от интервю с жител на с. Славейно, Смолянско, пожелал анонимност. Респондентът е българин, православен, роден през 1955 г. в Смолян /тогава Райково/, със средно гимназиално образование, привърженик на ГЕРБ. Интервюто е взето на 23.07.2012 г. от Валентин Бакрачев.

европееца, как да станем като европейците, но реално това си бяха само приказки. В нашата история ние българите не сме имали реален шанс да се покажем европейци. Ами, турско робство, после комунизъм, желязна завеса... Едва сега ни се дава такъв шанс и за мен свободата на словото и на правото да си избираш управниците е европейщина, нещо хубаво. Жалкото е, че много хора не го разбират, а и няма кой да им го обясни. Друг е въпросът, че дори и при такива практики пак може да те излъжат“.³⁷

Макар горният цитат да принадлежи на респондент от левицата, той също добре обобщава възприемането на свободните избори като една европейска практика, *„която бута България“* към Европа и т. нар. *„бели страни“*. В тази насока демократичната общност в България като цяло, не само десницата, споделя едно становище, при това твърдо и безкомпромисно. Свободата на словото и правото свободно да се членува в политически и други организации на гражданското общество също се отбелязва често като сериозно завоевание на прехода, но тези практики не са с такава висока степен на интензивност. Те само подсказват, че десните демократи, а и демократите въобще, разбират същността на демокрацията, нейните силни и слаби страни. Към често споменаваните положителни страни на прехода са и други характеристики, разглеждани като *„предимства“* пред *„стойностите“* на тоталитарния социализъм. Това са *„заситения пазар на стоки“*, противопоставян на стоковия дефицит от времето на Т. Живков, правото на свободна стопанска инициатива, улесняването на

37 Цитатът е от интервю с „ляв демократ“, жител на Карнобат. Респондентът е българин, православен, с висше образование, историк, завършил Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, сега е бизнесмен, желае анонимност. Интервюто е взето на 03.07.2008 г. в с. Зимен, Карнобатско от Десислава Карапетрова.

правото за следване, падането на много от забраните от преди 1989 г. /за жителството например/ и пр. Дори и най-критичните към процесите на прехода десни демократи признават предимствата на прехода и общо взето единодушно го поставят пред „системата от табута“ на тоталитарния социализъм.

В разговорите с представителите на тази политическа субгрупа поне аз оставам с впечатлението, че тези хора са наясно с принципите на демокрацията, имат необходимите знания за тях, интересуват се от ставащото в страната и често преживяват с огорчение извращенията в демократичния процес, грешките на своите лидери, пораженията. Като се има предвид, че те почти навсякъде са малцинство, можем да разберем и техния песимизъм по отношение на демократичния процес. Особено за онези представители на групата, които живеят в малки градове и села. Там те са само по няколко души, а не са редки и случаите, когато в дадено населено място има само по един „седесар“ или „костовист“, или пък останал все още жив „николапетковист“ или „социалдемократ“. Обикновено те са лесно разпознаваеми в населеното място, хората без усилие ги идентифицират политически, а често това им носи и проблеми в работата, бизнеса и въобще в ежедневието. Напоследък подобна съдба се наблюдава в някои населени места и по отношение на местни „гербери“, които най-често са бивши седесари или костовисти, приели да станат дейци на ПП „ГЕРБ“ заради работата си или спокойствието на семействата си. Разбира се, много са и случаите, при които десни демократи припознават в ГЕРБ не толкова по-добрата демократична алтернатива, а по-скоро „по-жизнената и по-жилава“ десница, способна да се противопостави успешно на БСП и нейните сателити.

В действителност обаче сред десните демократи у нас съществува раздвоение по отношение някои от по-младите партии, отъждествяващи се с дясното и

демократичното. Това в началото на прехода бяха партии като Бизнесблока на Жорж Ганчев, Новият избор на Димитър Луджев и др., а понастоящем такива са НДСВ, ГЕРБ, „Ред, законност и справедливост“ на Яне Янев, „Лидер“ на Христо Ковачки, Движението на Меглена Кунева. За това раздвоение ще стане дума по-нататък.

Ако трябва да оценяваме типа на политическата култура на десните демократи според типологията на Сидни Верба и Гейбриъл Алмънд³⁸, то тя се вмести в понятие „култура на участие“ или гражданска култура, а в този смисъл десните демократи са сред хората, формиращи гражданското общество в България. Пак според същата теория те са добре осведомени и имат необходимите знания за политическите процеси, което допълнително стимулира изграждането на гражданско общество у нас.

Анализът на интервютата с десни демократи показва също, че те познават основните принципи на демокрацията, изложени в редица трудове на теоретици като Робърт Дал,³⁹ Арие Ботвиник⁴⁰, Георги Фотев⁴¹ и др. Тук не става въпрос за академично знание, изискващо литературна и теоретична осведоменост, а разбиране на демокрацията и нейните принципи, придобито от много дискусии по медиите или на места за политиканстване, а не са малко и случаите на читателски интерес към такава научно-теоретична литература. Тук трябва да се добави и обстоятелството, че мнозинството от хората с десни демократични ориентации у нас са с висше образование и много от знанията за политическото са придобити на университетската скамейка.

38 Верба, С., Г. Алмънд. Цит. съч., с. 34-54.

39 Дал, Р. Демокрацията и нейните критици. С., 2006.

40 Botwinick, A. Postmodernism and Democratic Theory. Philadelphia, 1984.

41 Фотев, Г. Граници на политиката. С., 2001.

II. 3. Проблеми на прехода: за идентичността и управлението на „десните правителства“

Макар да оценяват въпросните предимства на прехода, мнозинството от десните демократи не свързват това време само с тях. С по-голямо значение е *„в какво състояние е демокрацията в България и дали ще живеем по-добре“*.⁴² В това отношение има съществена разлика между интервютата от първите години на прехода и тези, направени през годините на XXI-то столетие. Началото след 1989 г. наистина се оценява оптимистично с надеждата, че България скоро ще заприлича на *„прилична и нормална европейска държава“*, като обикновено са визирани моделите на демокрацията и стандарта на живот в страни като Гърция, Португалия, Ирландия и Испания, и по-рядко Белгия, Швеция, Австрия и Швейцария. Още от тогава обаче са и първите разочарования. Фалшифицираните избори за Велико народно събрание през юни 1990 г. са посрещнати с голямо разочарование и съмнения не само от десните демократи, но и от много други български граждани, станали свидетели на манипулациите на БСП. *„Ако ще я караме по този начин, ми то да не се беше почвало. Демек или ще има демокрация и честност, или по-добре както си беше, поне да не се лъжем“*.⁴³

На много хора им бе направило впечатление яростта и сълзите на Йосиф Сърчаджиев в нощта след *„първите свободни и демократични избори“* и леденото спокойствие на Георги Пирински, призоваващ

42 Думите са цитат от интервю с жител на гр. Смолян, българин, мюсюлманин, желаещ анонимност. Респондентът е роден през 1963 г. в Смолян, с висше образование, сега бизнесмен „средна ръка“, според него. Интервюто е взето на 23.07.2012 г. в с. Славеино от Мирослава Петрова.

43 Цитатът е от интервю с Р. А. в гр. Ябланица на 06.02.1991 г. Респондентът е българин, православен, с висше образование, роден през 1958 г. в Ябланица. Деец на СДС към времето на интервюто.

десните да уважават *„авторитета на избирателната комисия“* и вота на българския народ. След това първо поражение на десните демократи и на демокрацията у нас /през следващите 3-4 години стана ясно, че БСП е фалшифицирала тези избори, но това е въпрос за друга тема – уточн. мое – В. Т./⁴⁴ Последва и второто – БСП намери необходимите съюзници в VII ВНС да прокара своя проект за конституция, макар да имаше /според огласените резултати от изборите/ подкрепата само на 53 % от гласувалите и общо взето толкова свои депутати в законодателното събрание. Впоследствие дойде и разцеплението на СДС, падането на правителството на Филип Димитров, за да дойде и времето на мутрите.

За българските десни демократи времето от 1989 г. до събитията от януари 1997 г. се интерпретира като един отделен етап в развитието на прехода, в който България твърде много е изостанала от *„Вишеградската четворка“* /Унгария, Полша, Чехия и Словакия/, а мнозинството от българските граждани са били обезверени от случващото се в първите години на демокрацията. *„Нали чакахме да станем нормална европейска страна, а то стана по-зле в някои отношения от времето на Тато. За тези 6-7 години поне на мен ми стана ясно, че Държавна сигурност и комунистическата номенклатура са много силни и ще трябва много време, докато бъдат изринати от обществения живот. Един пример само: свободната*

44 Вж. Панов, А., Между емоциите и реалностите на прехода. Развитието на политическата култура в България след 1989 г. С., 2007, с. 53-54. За фалшифицирането на изборите за VII ВНС през 1994 г. пише и математикът Михаил Константинов. Той отбелязва по Първа програма на Българската национална телевизия /БНТ/- 12.09.1994 г. – че БСП е вкарала в употреба 500 000 гласофантоми, за да спечели мнозинството във ВНС. Освен това на много места бюлетините са били подменяни, а има и случаи като този в с. Горна Бешовица /Врачанско/, където се е стигнало и до убийство на опозиционен представител от генерал на тогавашното УБО.

*пазарна икономика се крепи на частната собственост, а мутрите реално не позволиха да се развие такава. Където се появеше нещо като ресторант, кафене, сервиз за леки коли, те веднага отиваха, заплашваха и човекът се отказваше. Това им беше целта – демокрацията да не може да даде плодове.*⁴⁵

Немалко от десните обясняваха загубите на СДС и останалите демократични партии с неподготвеността на техните лидери, а други виждаха конспирации на Държавна сигурност /ДС/ за разяждане отвътре на десните политически формации. Много бяха и разочарованите от политиката на САЩ и другите големи западни държави заради тяхната „търпимост“ към своеволията на комунистите.

Това бе една от основните причини десните в страната да бъдат на барикадите през януари 1997 г., надявайки се най-сетне и България да поеме по пътя, който бяха начертали Полша, Унгария, Чехия и Словакия.⁴⁶ Успехът на протестите, свързан с отказа на БСП да състави ново свое правителство и последвалият голям успех на СДС на изборите за XXXVIII ОНС /19.04.1997 г./ бяха оптимистичните събития, които караха десните демократи да вярват, че надеждите за едно „по-добро бъдеще, при това европейско“, ще се сбъднат. Разполагам с много теренни материали, касаещи управлението на двете правителства на Иван Костов /1997-2001 г./ и дадени от десни респонденти. Оценките не са еднозначни. Мнозинството от респондентите поставят сравнително добра оценка на това дясно управление и основните аргументи в тази насока са следните:

⁴⁵ Цитатът е от интервю с Д. Т. на 11.01.1997 г. в София. Респондентът е учител, с висше образование, роден на 13.12.1961 г. в София. Българин, православен, вярващ. Интервюто е взето от Веселин Тепавичаров.

⁴⁶ Вж. подробно В: От лумпена до гражданина /съст. Любима Йорданова/, С., 1997.

1. Извършването на икономическите реформи и погребването на социалистическата икономика. Ето и един типичен цитат: *„Много люде не разбират костовата политика, че закри губещите предприятия и така освободи бюджета от една голям тежест. Само това да му се признае, е достатъчно да го изтъкне като политик, който е свършил една полезна работа. Но комунистите, вестници и цялата простотия – това или не го разбира, или целенасочено иска да внушава, че ние се-де-се-то сме разсипници и само рушим. А, бе, то ако тая икономика нещо струваше, те мултаците и техните ортаци щяха да си я земат, както направиха с Балкантурист, с фармацията и въобще с онези предприятия, от които има полза и могат да носят печалба. [...] И кой изгони мутрите от улицата? Пак Костов. Левът се стабилизира, икономиката се стабилизира, най-послед тръгнахме напред. И не осъди нито един комунист. Какво искат те? Защо така яростно го нападат? Няма логика*“.⁴⁷

2. Като друг голям успех на Костовото управление се посочва интегрирането на България в европейските и евроатлантически структури: *„На Костов трябва да му се признае, че ни отведе до Европейския съюз и до НАТО. Други се облажиха от самото подписване на тези присъединителни договори, но реалната работа по нашата интеграция в ЕС и НАТО я свърши той. Той ни поведе на Запад*“.⁴⁸ В тази насока особено впечатление

⁴⁷ Цитатът е от интервю с П. П., взето на 04.08.2001 г. в с. Тезе, Област Лион, Франция. Респондентът е българин, православен, с висше образование, доцент по химия в БАН. Определя се като „седесар“ и е роден в Плевен през 1959 г. Интервюто е взето от Веселин Тепавичаров.

⁴⁸ Цитатът е от интервю с И. Б., българин, православен, жител на гр. Ябланица, роден през 1957 г. в Тетевен. Респондентът е със средно гимназиално образование, по професия – пожарникар. Определя се като „седесар“ към времето на интервюто, което е направено на 04.06.2006 г. в с. Малък Искър, Етрополска община от Веселин Тепавичаров.

правеше извоюваното право за българските граждани да пътуват свободно из страните на ЕС в началото на 2001 г. Във външнополитически аспект заслужава внимание и отношението на десните демократи към Косовската криза и войната в Република Македония. С малки изключения политиката на подкрепа на НАТО в Косово и по време на войната на Атлантическия алианс срещу Режима на Свободан Милошевич се оценяваха като положителни стъпки, доказали принадлежността на България към *„общността на най-напредналите страни в света“*.

3. Важно място в оценката на първото дясно правителство с цял мандат заема и *„изчистването на страната от мутрите“*. Обяснява се, че държавата е показала своята роля, като ги е натикала в ъгъла и те са престанали да тормозят обикновените български граждани. В същото време се открояват и много критики *„защо никой не е бил вкаран в затвора?“*. *„Та СДС-то имаше цялата власт – президент, правителство, мнозинство в Народното събрание. Защо не посегнаха на престъпниците? Защо ги оставиха? За мен това е голяма грешка на нашите“*.⁴⁹ Досиетата също са смятани за ахилесова пета на Костовото управление, тъй като Комисията „Андреев“ не е извадила на показ всички доносници на ДС. Така че в тази насока – мутри, досиета, престъпници и пр. – десните имат твърде противоречиво отношение към *„тяхното“* правителство.

Разбира се, в оценката за управлението на СДС през 1997-2001 г. има и редица критични аспекти. Почти всички интервюирани десни демократи не можеха да си обяснят поради какви причини са намалени пенсиите на

49 Цитатът е от интервю с Д. Д. в Карнобат, проведено на 03.07.2008 г. Респондентът бе на 82 години към деня на интервюто, българин, православен, със средно специално образование, пенсионер. „Седесар“ по убеждение, а преди Девети септември 1944 г. неговата фамилия е притежавала повече от 300 дка обработваема земя в Карнобатско и Пловдивско.

възрастните хора. Тази стъпка на СДС се интерпретира и сега като голям удар върху популярността на самата Синя партия. Доста възражения имаше и срещу някои министри в двете костови правителства – Ал. Божков, Евгени Чачев и др. Резервирано бе и отношението към практиката съпруги на сини лидери да оглавяват фондации, като в случая се визираща преди всичко съпругите на Стефан Софийски и на самия премиер Костов. Някои десни от т.нар. *„тъмно синьо“* оправдаваха тази практика с опита на съпруги на водещи политици от САЩ и Западна Европа, но като цяло българските десни демократи не одобряваха тези решения на сините лидери. Някои дори трърдяха, че така се създава усещане за корупция и това *„бие по авторитета и влиянието нах СДС-то“*.

Независимо от критиките, като цяло десните избиратели у нас оценяваха с положителни оценки това управление и с течение на времето тази оценка все повече се утвърждаваше. Дори повечето от моите респонденти оценяваха управлението на СДС като най-успешно в целия преходен период. И още нещо: десните избиратели в мнозинството си са на мнение, че след реформите на Ив. Костов развитието на България е тръгнало в друга, положителна посока, в европейска траектория.

Ако по отношение на Костовите правителства няма съмнения, че става въпрос наистина за *„управление на истинската десница, на нашата десница“*, независимо от допуснатите грешки и дори съмнения в антикомунистическата същност на това управление, то в отношението към Симеон Сакскобургготски и неговата партия НДСВ се наблюдава определен завой в интерпретациите. До идването на Симеон II в България и включването му в българската политика мнозинството от десните български демократи го възприемаха като част

от българското дясно и демократично пространство.⁵⁰ Независимо от републиканските възгледи на много от десните, те го смятаха за „истински антикомунист и демократ, преживял репресиите на БКП, живял в демократична Европа. Той си е наш, ако и да е цар и сигурно ще иска да върне монархията“.⁵¹

Доверяването в родовата принадлежност обективно правеше Симеон II виден избраник на българските десни и това бе засвидетелствувано при първото му идване в България през 1996 г. Навсякъде из страната той беше посрещан като своеобразен „месия“ от българските антикомунисти и от много обикновени хора, а сред възторжените посрещачи бяха и самите лидери на СДС. Първите съмнения започнаха да се прокрадват в навечерието на изборите за XXXVIII ОНС, след като С. Сакскобургготски не подкрепи Коалицията около СДС, а застана в подкрепа на формацията „Обединение за национално спасение“ /ОНС/. Основа на ОНС бе Движението за права и свободи /ДПС/, като около него се бяха обединили редица формации, за чиито лидери и членове се знаеше, че са били свързани с ДС.⁵² Много озадачения предизвикаха и публикувани снимки на семейството на бившия български цар с разузнавача от ДС Атанас Тилев, известен и като агент „Румянцев“.

50 Вж. по-подробно: Тепавичаров, В., Привържениците на Симеон Сакскобургготски като политическа субгруп след 1989 г. /Динамика на развитието и водещи политически ориентации/. – В: В света на човека. Сборник в чест на проф. дин Иваничка Георгиева. Съст. Маджаров, Дж., К. Стоилов. Т. 2, С., 2008, с. 575-591.

51 Цитат от интервю с А. Ц., проведено на 02.12.2001 г. в София. Респондентът е българин, православен, със средно образование, роден през 1934 г. в гр. Никопол. Жител на София. Наследник на фамилия, репресирана от комунистическия режим след 09.09.1944 г. Интервюто е взето от Веселин Тепавичаров.

52 Тепавичаров, В., Привържениците на Симеон Сакскобургготски..., с. 579-580.

Съмненията се засилиха особено през пролетта на 2001 г., когато стана ясно, че Симеон II се готви да дойде в България и да създаде своя партия. Много от десните не доумяваха защо той ще се явява на изборите самостоятелно. Някои негови привърженици не одобряваха тази му стъпка, тъй като така той на практика си затваряше пътя към трона и преставаше да „бъде цар на всички българи“.

Независимо от съмненията, потвърдили се и от самия състав на партията НДСВ /там нямаше нито един монархист и привърженик на царската фамилия по родов признак – уточн. мое – В. Т./, голяма част от българските десни избиратели гласуваха за „царя“ на 17 юни 2001 г. В новото Народно събрание стана ясно, че мнозинството от царската парламентарна група са все деца на видни генерали от ДС и на борци против фашизма и капитализма. Очакванията, че НДСВ ще направи коалиция със СДС, не се оправдаха. Според някои анализатори тогава самият Симеон II е искал коалиция със СДС, но тези думи в общественото пространство не се потвърдиха. НДСВ се коалира с ДПС и така изкара своя мандат, като в правителството на „царя“ имаше и някои бивши министри от БСП.

Оценката за управлението на коалицията НДСВ-ДПС също не е еднозначна сред десните избиратели. Някои от тях видяха „продължение на политиката на СДС“, тъй като правителството на Симеон II подписа договора за влизането на България в НАТО, а за българските десни остана приятния спомен от сълзите на радост и умиление на министъра на външните работи Соломон Паси при самата церемония по приемането на страната ни в Алианса. Нямаше и съществени промени в социално-икономическата политика в сравнение с тази на СДС. Кабинетът на Симеон Сакскобургготски запази валутния борд, а това осигури и за в бъдеще финансовата стабилност и икономическия растеж на страната.

Повечето от решенията на новото правителство обаче, не носеха десния, антикомунистически почерк. То започна да затопля отношенията с Русия. Така бе реанимирана идеята за нова атомна централа край Белене, която да бъде построена с руски реактори и от руската компания „Атомстройекспорт“. Това бе откровено завръщане в орбитата на славянската империя, тъй като едно такова решение още повече правеше България зависима от руската енергийна политика. От друга страна, правителството на Симеон II подкрепи американската политика в Ирак и това създаваше за редица десни избиратели неясноти относно външнополитическия курс на властта. Защитниците на този кабинет сред десните избиратели видяха в тази политика „желание“ за балансиране между Запада и Русия, но дори и те все повече се убеждаваха, че *„царя стои разкрячен между Америка и Русия, ма май повече гледа на Изток“*.⁵³ Пълното разочарование от Симеон II дойде, след като през есента на 2005 г., след юнските избори за XXXX ОНС, НДСВ влезе в коалиция с БСП и ДПС. След тази стъпка почти всички десни български избиратели, с някои малки изключения, отдръпнаха своята подкрепа от царската партия. За тях стана ясно, че Симеон или играе някакви свои игри, или е много глупав и алчен, или отдавна е бил вербуван от КГБ и българските комунистически служби за тяхната кауза. И в този случай предлагам един типичен цитат за краха на Симеон II като обобщение за отношението на десните демократи към този аспект на Прехода: *„Аз бях монархистка, от такова семейство съм, баби, дядовци, родители, че и родата на свекъра, все бяха хора от сой.*

53 Оценката е взета от интервю с Б. Б. в София на 16.06.2006 г. Респондентът е жена, родена през 1955 г. в София и е жител на столицата. С висше образование, българка, православна, определя се като „костовистка“ Интервюто е направено от Милена Дойнова.

*[...] През цялото време след 10 ноември съм вярвала, че царят ще се завърне, ще поеме трона и ще върне на България онова, което е загубила при комунизма. Той е и най-голямото ни разочарование. Когат през септември 2001 г. искахме няколко души от старите царски родове да се срещнем и да му обясним, че с комунисти не трябва да управлява, той въобще не ни прие. Аз не знам дали и нашето искане е стигнало до него, но той въобще не обърна внимание на хората, които стояха зад него, които някога са мрели заради баща му. Той се съюзи с комунистите и затова ми стана най-омразният човек. Отвратена съм от политиката и той има най-голяма заслуга за това мое чувство. Аз го проклинам, че така нагло ни излъга, а излъга и целия народ...“*⁵⁴.

Версията, че идването на Симеон II е свързано с инициативи на хора от ДС се поддържа от мнозинството десни демократи. Твърдо вярват в тази конспиративна версия костовистите и повечето членове и симпатизанти на СДС, докато сред привържениците на ГЕРБ и Движението на М. Кунева *„идването на царя“* се свързва повече с неговото желание да *„напълни гушката“*, *„да си върне царщината“* и други обяснения в този порядък. В крайна сметка изчезването на НДСВ като влиятелна партия след 2009 г. най-красноречиво показва, че десните избиратели, включително някогашните монархисти, са свалили своето доверие от Симеон II, а в този ракурс може със сигурност да се твърди, че окончателно залезе и идеята за връщането на Търновската конституция и възстановяването на монархията в България.

Ако разочарованието на десните български демократи от поведението на Симеон Сакскобургготски

54 Цитатът е от интервю, проведено на 13.09.2010 г. с И. А., родена през 1953 г. в София. Респондентката е българка, православна, със средно образование, жител на град София, от семейство на репресирани. Интервюто е взето от Веселин Тепавичаров в с. Прилеп, Сунгурларско.

вече може да се счита за отминал процес, то отношението към Бойко Борисов все още е в сферата на колебанията. Тук, за разлика от отношението към „царя“, началото е белязано от много съмнения и неверие в *„дясната демократична риторика“* и идентичност на Б. Борисов. Във времето, когато той изпълняваше длъжността главен секретар на МВР, много от десните избиратели свързваха неговия избор с обстоятелството, че той идва от *„средите на МВР и мутрите“*, което само потвърждаваше версията на привържениците на конспирациите, че зад всичко това около царя стои ДС и червената номенклатура. Това усещане се засили още повече във връзка с показните разстели на знакови лица от престъпния свят, които във времето на царското правителство бяха повече от 150.

Масираната пропагандна кампания в полза на Б. Борисов и обстоятелството, че той се оттегли от НДСВ при създаването на т. нар. Тройна коалиция /БСП, НДСВ и ДПС/, постепенно започна да създава усещане, че собственикът на охранителната фирма „Ипон“ е по-сложна личност, и че *„май трябва да му се даде шанс, да го видим какво ще направи.“*⁵⁵ Със създаването на ГЕРБ и победата на кметските избори в София през 2006 г. започна и главоломната политическа кариера на бившия охранител на Тодор Живков. Донякъде част от десните избиратели бяха повлияни от съдбата на неговия дядо по майчина линия, който е бил разстрелян след Девети септември 1944 г. И все пак, и днес отношението на десните към Б. Борисов е твърде противоречиво. Неговата непоследователна линия с *„постоянни измятания“* и противоречащи си думи не го прави избраник на

55 Мнението е снето от интервю с костовист на 18.05.2011 г. в гр. Смолян. Респондентът е роден през 1937 г. в Райково /дн. квартал на Смолян/ в семейство на служаци. Българин, мюсюлманин, женен за православна българка, с инициали М. В. Има средно образование, по професия е миньор, сега е пенсионер. Автор на интервюто е Веселин Тепавичаров.

мнозинството от десните. С течение на времето това мнозинство от избиратели престана да се колебае в оценката си за ГЕРБ и неговия лидер. Вече са малко онези десничари с демократични ориентации, които смятат, че той ще строши гръбнака на организираната престъпност. Десният избирател може много добре да чете *„телевизионните сапунки“* за успешните мерки срещу организираната престъпност, за да повярва, че нейното смазване е истински приоритет на ГЕРБ. За това постепенно отдръпване на десните от ГЕРБ допринесоха също така историите с *„Калинките“*, с апартаментите и вилите на Цветан Цветанов и въобще с нестихващите вълни от информация за корупция сред управляващата партия. В това отношение лидерска роля най-напред имаха вестниците *„Седем“* и *„Дневник“*, а понастоящем тази роля иззеха в. *„Галерия“* и в. *„Свободен народ“*, спонсорирани от среди, близки на Алексей Петров.

Големият проблем на Б. Борисов, а в тази връзка и на ГЕРБ, е липсата на ясна и последователна позиция по наболелите и дискуссионни въпроси на нашето ежедневие. Последното доказателство в тази насока беше референдумът за ядрената енергетика. Докато БСП, *„Атака“*, ВМРО и някоя друга по-малка партия с русофилска насоченост твърдо и безкомпромисно отстояваха тезата си за строежа на ядрената централа в Белене, техният най-сериозен опонент бе ДСБ и средите около Иван Костов, които със същата последователност се бореха против построяването на централата и излагаха своите аргументи по този казус. В това противоборство ГЕРБ не зае категорична позиция. Неслучайно анализаторите, след относителния провал на референдума, наблегнаха тъкмо на липса на ясна и последователна позиция при управляващата партия, макар в дните преди допитването ГЕРБ повече да защити изреченото от нейния лидер: *„Не, не, не!“* Така овациите за основни борци против ядреното лоби и руските интереси в България спечели

Комитетът на Иван Иванов, близък до ДСБ. Друг е въпросът, че голяма част от десните останаха учудени и от позицията на Иван Костов, който апелира да се гласува с „не“ на този референдум. И тук много десни избиратели, включително костовисти, приеха твърде противоречиво и дори изненадващо тази позиция, тъй като, според тях, по този начин се подпомага БСП. *„Костов пак ме учуди. И децата знаят, че електоратът на БСП и на Доган е много по-голям от този на ДСБ, че те са много по-дисциплинирани и при едни такива избори ние ще загубим катастрофално. Затова се чудя, къде му е акъла на Командира. Май и той зе да изперква“.*⁵⁶ Като пълна липса на последователност се счита от десните и избора на акад. Стефан Воденичаров за приемник на Сергей Игнатов като министър на образованието, младежта и науката в края на януари 2013 г.. Акад. Воденичаров бе председател на комитета, който защитаваше построяването на централата в Белене и затова много от десните, както и други от интересуващите се от политиката граждани, недоумяваха на този ход на премиера. В последна сметка изборът на председателя на БАН за мястото на С. Игнатов напълно отговоря на същността на изградения политически образ на Б. Борисов: непоследователност в политиката, липса на логика при вземането на решения и непредвидимост. Така той затвърждава впечатлението сред десните, а и сред българската общественост въобще, че от него всичко може да се очаква, а тези впечатления в политиката са повече вредни, отколкото да носят полза както за самия субект, така и за обществеността. В този смисъл ГЕРБ и

56 Споделени мисли в разговор на автора на студията с И. Л., българин, православен, роден през 1980 г. в София, студент в СУ „Св. Климент Охридски“ в специалност „Международни отношения“ – Юридически факултет. И. Л. е съгласен да се използват неговите споделени размисли за нуждите на статията. Той е член на ДСБ.

Б. Борисов твърдо следват пътя на НДСВ, поне до сега.⁵⁷

Ако за управлението на Костов, на Симеон II и на Бойко Борисов имаше съществена словоохотливост сред десните демократи, то за кабинетите на Димитър Попов и на Филип Димитров се говореше по-малко. Дори в интервютата с обявили се за десни демократи респонденти от 1991-1992 г. личи, че там информацията е сравнително малко. Обяснявам си този факт с обстоятелството, че тези кабинети управляваха сравнително кратко и нямаше с какво толкова да бъдат запомнени. Кабинетът на Д. Попов все пак се помни с това, че в него за първи път има министри от СДС и реформата на свободните цени стартира с известната по онова време „Шокова терапия“. Помни се също, че тя е взаимствана от практиката в Полша, от политиката на „Балцерович“.⁵⁸ В паметта на десните се е врязал и историческия апел на премиера Попов *„За Бога, братя, не купувайте!“*, изречен по националната телевизия по повод неимоверно високите цени на стоките от първа необходимост след министерското постановление за свободното формиране на цените на пазара.

Що се отнася до кабинета на Филип Димитров, той е останал с няколко знакови събития: първото правителство на СДС; разтурянето на ТКЗС –тата и връщането на земята на бившите собственици и самото падане на правителството след зловредната роля на ДПС и лично на Ахмед Доган, изневерил на сините. Някои от респондентите от дясно по онова време споделят, че историята с правителството на Филип Димитров е била знакова в едно направление: *„Още тогава стана ясно, че ние ще си имаме много работа с ДС и с червените. Ясно беше, че няма да играят честно и затова ние трябваше да*

57 Статията е писана преди парламентарните избори през май 2013 г. – б. р.

58 Вж. подробно: Шопов, Д. Социалната цена на прехода към пазарна икономика. С., 2003, с. 56-103.

си направим нужните изводи".⁵⁹ В този контекст често се споменават и „Боянските ливади“ на президента по това време Желю Желев, като от дясно те се интерпретират предимно като предателство към „синята идея“ и въобще към демокрацията.

Нежеланието да се говори толкова за началото на прехода сред десните демократи се свързва повече с несполуките на антикомунистическите формации през този период и с пълното доминиране на БСП и ДС в политическия живот.

II. 4. Защо не искаме управление на БСП?

Оценявайки в заключение изминалите 22 години след 10 ноември 1989 г., десните демократи у нас са единодушни, че ако през тези години са се случили и много хубави неща, те като цяло принадлежат на десните управления. Малко или много за такива се възприемат управлението на кабинета на Димитър Попов, на Филип Димитров, Костовото управление и тези на НДСВ-ДПС и на ГЕРБ. Десните избиратели са твърде критични към всеки български кабинет, в който е имало участие на БСП и обикновено го наричат „ляв“, като единствено изключение прави правителството на Д. Попов. В отрицателното отношение към българската левица има няколко основни аргументи:

1. На първо време това е нейната управленческа немощ и нежеланието и да започне необходимите реформи за подобряването на живота в България. Правителствата на БСП от 10 ноември 1989 г. до кабинета Попов и времето след падането на правителството на Ф. Димитров до събитията от януари 1997 г. се считат от десните демократи за „най-лошото време в историята на България, по-лошо дори и от турското робство“⁶⁰

59 Вж. бел. 5.

60 Цитатът е от интервю с И. Я. на 03.07.2008 г. в с. Сигмен, Карнобатско. Респондентът е българин, православен, роден

Като доказателства за управленческата немощ на БСП се сочат най-общо следните факти: провала на двата кабинета на Андрей Луканов след „Преврата срещу Тодор Живков“, криминализирането на икономиката и появата на мутрите / тук основна роля се вменява на Андрей Луканов/, влошаването на българския имидж в чужбина и особено сред западните държави, влошаването на жизнения стандарт на хората, опити за ограбването на България чрез различни схеми.

2. Използването на нечестна игра в политиката и чакане на удобен момент за връщане на комунистическата диктатура /тук най-голям акцент се поставя върху отношението на партийното ръководство към неуспелия опит за преврат на сталинистите в Москва през 1991 г. и известната фраза на Ал. Лилев, че БСП не може да вземе отношение към преврата поради липса на информация.

3. Като общо виждане за ролята на БСП във времето от 1989 до 1997 г. се налага и убеждението, че червената партия е вкарала страната в две катастрофи само за 8 години, и, че почти всичко негативно до времето на Иван Костов се дължи преди всичко на действията на червеното ръководство и ръководената от него ДС. Именно с агентите на ДС се свързва появата на мутрите и криминализирането на икономиката, както и терорът на улицата. За десните демократи знакови групировки като ВИС-1 и ВИС-2, Мултигруп, СИК, Аполо-Болкан, Скорпио и други от този род се свързват единодушно с БСП и ДС, което в много случаи също обяснява исканията за забрана на червената партия и използването на сила срещу нейните ударни отряди.

4. Най-същественият акцент обикновена пада

през 1944 г. в Бургас, жител на Бургас, със средно специално образование. По професия е тракторист, а към времето на интервюто се занимаваше с обработване на земи, взети под аренда. Определя се като „царист“ и „бесен антикомунист“. Интервюто е взето от Галин Георгиев.

върху провала на правителството на Жан Виденов⁶¹ и решителните действия на българското общество в началото на 1997 г. да спре разрухата, която постоянно предизвиква БСП. В този провал на практика се фокусират всички посочени по-горе „грехове“ на БСП и аргументите, че тя никога не трябва да идва на власт.

Що се отнася до управлението на БСП във времето от 2005 до 2009 г., и тук негативните оценки изобилстват. Корупцията, „клякането пред Русия“, спирането на парите за България по линия на еврофондовете и проблемите с правосъдието и вътрешния ред са основните аргументи за десните избиратели да отричат по същество версиите на тройната коалиция за постигнати успехи в управлението. Такива събития като членството на България в ЕС, финансовата стабилност и подобряването на бизнес климата от това време някак си не се изтъкват от десните демократи. Очевидно негативните нагласи спрямо БСП по същество пречат да се видят и положителните промени и особено подобряването на жизнения стандарт, макар и с малко. Интересното е, че когато аз като проучвател започна да изтъквам и добрите страни на БСП, колкото и малко да са те според респондентите, най-честият отговор се свежда до следното: „Не е нужно да си някакъв голям експерт по икономика и политика, за да не видиш и с просто око, че тази партийка не може, тя просто не може да управлява в условия като днешните.“

61 За събитията в България от 10.11.1989 г. до януарските събития от 1997 г. вж. по-подробно: Калинова, Е., И. Баева, цит. съч., с. 239-302. Много от десните избиратели не са съгласни с редица версии на авторите на цитираното съчинение и най-вече, че там БСП е представена като една нормална демократизираща се лява партия. Другата – дясната – версия по този въпрос вж. в цитирания тук сборник „От лумпена до гражданина“. Тук БСП е представена като партия, която използва болшевишки методи в отношенията с другите политически субекти като внедряване на свои агенти в опозиционните на нея партии, създаване на свои сателити с цел кражба на избиратели, фалшификации и др.

Колкото пъти й е дадена властта след 1989 г., тя все се е провалила, при това с гръм и трясък. И Лукановите зими помним, и мутрите, и обедняването при Виденов, и как избори фалшифицираха, и за обръчите от фирми на Доган, за мен той си е БСП, и заменките, и корупцията, от която целия Евросъюз пропищя... Да продължавам ли по-нататък. Мисля, че няма нужда“.⁶²

Това отношение към БСП днес още един път показва, че у нас понятията за **ляво** и **дясно** в политиката продължават да се доминират от съдържанието на дихотомията **комунизъм-антикомунизъм/ демокрация**. Това продължава да формира и главните устои на идентичността на десните български демократи, които и сега, 24 години след началото на прехода, използват антикомунизма като основен стожер, за да се разположат на политическото поле.

II. 5. Въпросът за единството на десните партии

Прави впечатление също така, че ориентацията на десните демократи в основни линии съвпадат с тези на техните лидери. Сравнителният анализ, направен от интервюта на десни лидери и на лица от десния демократичен спектър показва почти пълно сходство на ориентацията, изразени както в публичната сфера, така и в частен порядък. Мнозинството от интервюираните десни лидери в Сборника „**Гласовете на прехода. Десните**“ /съставители **Мартин Иванов и Орлин**

62 Цитатът е от интервю, проведено в София на 18.04.2010 г. със С. Ц. Респондентката е родена през 1967 г., българка, православна, със средно образование. Работи като спедитор и консултант в гръцка фирма с офиси в България. Определя се като „дясна“ заради отрицателното си отношение към „комунистите“. Не членува и не харесва партиите, които се препоръчват за десни. Има положително отношение към Бизнесблока на Жорж Ганчев и към партия „Лидер“ на Хр. Ковачки. Жител е на град София и е родена в столицата. Интервюто е взето от Веселин Тепавичаров.

Спасов⁶³ например изказват почти същите ориентации като своите привърженици-гласоподаватели: привързаност към принципите на демокрацията, отрицателно отношение към социалистическото минало, русофобство, положително отношение към интеграцията на България в ЕС и НАТО и т.н. Само малка част от представените в сборника сини водачи имат по-особено мнение по отношение на редица въпроси: относно НДСВ и ГЕРБ, по отношение Боянските ливади на Ж. Желев, относно ДС и пр. Ако мнозинството от десните демократи припознават в т. нар. „люспи“ внедрени хора на ДС и БСП, а НДСВ и ГЕРБ възприемат повече като партии, малко или много доминирани от комунистическата олигархия, то за хора като Пламен Юруков,⁶⁴ Аспарух Панов⁶⁵ и други „отлюспени“ от СДС и ДСБ лица, партиите на „царя“ и на Б. Борисов, както и поведението на Ж. Желев, се интерпретират в рамките на синьото пространство. Обикновено тази група от политици се идентифицират и като „либерали“ и „центристи“.

Проблемите около отлюспванията, появата на различни „СДС-та с тирета“ и въобще въпросът за единството на автентичното дясно е едно от многото „болни теми“ сред българските политически десничари. По тази тема се наблюдава известна разлика между оценките на десните демократи за люспенето и разцепленията до 2001 г. и след нея, главно след идването на НДСВ на власт. Първото разцепление в СДС през 1991 г. по повод новата конституция и излизането на „39-те“ радикали от парламента, както и последвалите отлюспвания на структурите на П. Дертлиев, Петко Симеонов, Константин Тренчев и др. от СДС⁶⁶ се преписват на внедрените агенти

на ДС в синята коалиция: „Това, което стана със СДС, тия се-де-се – та с тирета и въобще липсата на единство според мен е дело на ДС. Как така например, и Тренчев, и Петко Симеонов, и Беров, и Мичковски, и многото от СДС, които си деряха гърлата против комунистите, после им станаха съюзници. Работата е ачик – другарите са се подготвили, заложили са капани, а ние май само лапаме мухите. А ми то какво стана – се гласуваме за СДС, уж сме най-много, а накрая се ние сме извозените. Смятам, че отсега ще е нужно първо да си прочистим редиците. И тогава да мислим за победа“.⁶⁷

Разбира се, не бяха малко и привържениците на синьото, главно от периферията, които не вярваха толкова в конспиративните идеи на своите съмишленици, а обясняваха неразбирателството и люспенето в СДС повече с „неопитността“ на сините лидери. Имаше и „седесари“, които си обясняваха проблемите единствено с личностните характеристики на сините водачи. Голяма част от тези лидери нямаха одобрението на „синия електорат“ и в този порядък на предно място най-често се поставяха Георги Спасов, Петко Симеонов, Венцислав Димитров, К. Тренчев, дори Ж. Желев и др.

Главните герои на сините привърженици тогава бяха „39-те“ от палатковия лагер в центъра на София и въобще онези лидери, които по-високо говореха против БСП и ДС. Затова в спомените на много мои респонденти от онова време е останал Стоян Ганев със своята „Баста“ по отношение на комунистите.

Въпросът за единството на сините притихна за времето от Януарските събития от 1997 г. до края на

63 Гласовете на прехода. Десните. Съст. М. Иванов, О. Спасов. С., 2013.

64 Пак там, с. 529-540.

65 Панов, А. Цит. съч., с. 44-45; 55.

66 По-подробно вж. Калинова, Е., И. Баева. Цит. съч., с. 256-

277.

67 Цитатът е от интервю с Ц. Т., проведено на 19.12.1994 г. в с. Малък Искър, Община Етрополе. Респондентът е българин, православен, роден през 1948 г. в гр. Етрополе, със средно специално образование, жител на Ботевград. Симпатизант на СДС по това време.

Костовото управление. След идването на НДСВ на власт тази тема отново излезе в публичното пространство и до днес все си остава актуална за десните български демократи, както и за анализаторите на политическите процеси у нас. Т.нар. „тъмносини“, както често обозначават ДСБ, защитават проекта на Иван Костов най-вече поради последователната му антикомунистическа риторика и заради стореното по време на неговото управление. Част от привържениците и симпатизантите на СДС също мислят така, но все пак не одобряват излизането на Костов от СДС и разцепването на синьото политическо пространство на две „сестрински партии“ - СДС и ДСБ. Сред периферията на „светлосиньото“ обаче има и много хора, които ненавиждат Костов, не само заради разцеплението. Той е смятан за „прикрит човек на КГБ и на комунистите“, като обикновено за аргументи се посочват продажбата на „Нефтохим“ на Лукойл и АД „Петрол“ на Денис Ершов, руския период на Командира в неговата биография, пощадяването на „червените мутри и на доносниците от ДС“ във времето на неговото управление, неговото членство в БКП, партийното секретарство на съпругата му и пр. Прави впечатление, че по темата „Костов“ сред десните и сега почти липсва „балансирана оценка“. Той обикновено е поставян на двата полюса в дясното пространство. От едната страна са неговите почитатели, които и сега се придържат към крайната версия, че „без Костов истинското дясно ще си иде окончателно“. От другата страна също стоят на крайна позиция: „Костов е основната фигура, която цепи автентичното дясно и така подпомага противниците на десницата“. Единодушие има само по въпроса за капацитета на Иван Костов като политик и лидер: и най-големите му противници го признават като отличен организатор, като истински лидер и държавник. Липсата на единство сред автентичното дясно и постоянното роене главно в СДС обезсърчава определено сините

привърженици и кара много от тях да се въздържат от гласуване при редица избори. Последните проявления на тази тенденция бе напускането на ДСБ от групата около Прошко Прошков и преминаването ѝ, заедно с Найден Зеленогорски /от СДС/ в Движението на Меглена Кунева. Това бе поредният удар, последван от отцепването на хората около Надежда Неински и Мартин Димитров от СДС и формирането на групата „Синьо единство“, апелираща за дясно обединение. Тези поредни самоубийствени инициативи, стимулирани и от прогерберските среди в СДС, начело с Борис Марков и неговия брат, вече не предизвиква такива вопли на отчаяние сред десните, навикнали отдавна с подобни крамоли. „И все пак днес по-важното е, че и сега думата „дясно“ и СДС звучи някак си престижно. Независимо какво става в самите наши партии. Ето – и Бойко /Борисов – доб. м. В. Т./ искаше марката СДС. Това е европейска марка, европейската марка на България. Може да губим, но нея няма кой да ни я отнеме. Сега като ти кажат комунист, е обидно, поне сред младите е така, но СДС си остава марка за качество. То е като стария „Мерцедес“. Уж е стар, гледаш да го смениш, но като се заприказваш за коли, с гордост казваш: карам Мерцедес“. Аз така ги схващам работите и за себе си съм права. Не си крия предпочитанията и на следващите избори, ако ще ида да гласувам, изборът ми ще бъде между СДС и Костовистите. Други за мен няма. А може и да не ида до урната, ако с нещо ме ядосат“.⁶⁸

Десните демократи, за разлика от мнозинството членове и симпатизанти на БСП, нямат „сакрално“ отношение към своите партии и са далече по-придирчиви към грешките и неразбирателството сред десните лидери. Дори не са малко „седесарите“ и „костовистите“,

68 Цитатът е от интервю с Д. Ц., проведено на 03.06.2011 г. в Етрополе. Респондентката е млада жена, православна българка, родена през 1977 г. в Етрополе. Има средно образование, по професия – ресторантьор“, привърженик на СДС.

които все по-често се представят като „бивши“ и да твърдят, че „*комай няма за кого да гласуваме*“. И все пак, когато навлязат в сферата на политическите дебати, било то в кафенета, кръчми, сред приятели и други „*политиканстващи*“, веднага започва да личи и „*седесарщината*“ им, както обича да се изразява понякога един от моите постоянни респонденти в Ботевград, известен сред своите съквартилци като „*Васко Се-де-се-то*“. Те винаги ще защитава управлението на Иван Костов като най-доброто в годините на прехода, винаги ще отстояват проевропейската ориентация на страната и членството в НАТО, ще защитават демокрацията и свободната частна икономика, ще сочат като свой ориентир водещите демократични държави в света, което не е нищо друго, освен проява на „*седесарщина*“ или „*десбарщина*“. В някакви случаи те много напомнят на футболните запалянковци, които се червят и нервират заради слабата игра на своите, но никога няма да изневерят на любимия отбор.

III. Вместо заключение

Темата предполага и редица други въпроси, но обемът на материала ме задължава да не се разпростирам по-нашироко в проблематиката. Затова по-надолу ще представя някои свои обобщения по казаното дотук.

Сред десните български демократи също има разочарование от прехода, но то няма нищо общо с разочарованието на левите и на някои други политически субгрупи, които са далече от политическата каузалност. Левите, в лицето на мнозинството симпатизанти и членове на БСП, сталинистите, атакистите, негласуващите от „*провинциалните среди на политическото*“ /по С. Верба и Г. Алмънд/ и др., по същество отричат прехода и по правило бленуват някаква друга алтернатива, обикновено утопична или свързана с авторитарни и комунистически /най-вече прокитайски/ идеи. Има нюанси по тези

въпроси сред различните групи, но в едно, при това най-главното - те стоят на едно становище: „*Този преход не трябваше да става по този начин. Трябваше да се възприеме друг път. Въобще тази демокрация, това НАТО и Европейския съюз, това не ни трябваше. Ние не сме за там... Не знам какво точно е трябвало да се направи, но съм убеден, че тази демокрация и тази Европа не ни трябваше. Най-добре да си беше останало старото – то беше сто пъти по-добро от сегашното, каквото и да ми говорят по телевизията.*“⁶⁹ Тези думи сравнително добре представят философията, която отрича завоеванията на прехода. Напълно волунтаристично, по болшевишки, ни представят някаква необяснена утопия като алтернатива на демокрацията и свободната пазарна икономика, въпреки провала на тоталитарния социализъм, който сам по себе си е отрицание на демокрацията и свободната икономика.

При десните демократи няма никакви нотки на отричане на демокрацията, свободната пазарна икономика, членството на България в НАТО и ЕС, няма и вопли по социалистическото минало. Разочарованието на десните идва от обстоятелството, че българската демокрация е повече „*бутафорна*“, „*фалшива*“ и „*бай ганьовска*“, поради което не е дала същите плодове, както в Полша, Чехия, Словения. За една част от десните „*постното на нашата демокрация*“ се дължи на самата ни култура и традиция, други търсят причината в зловредната роля на комунистите и „*старите ченгета*“, трети очакват „*да си идат социалистическите поколения*“ с техния антидемократичен и антипазарен манталитет.

69 Цитатът е от интервю с респондент от с. Славейно, Смолянско, проведено на 25.07.2012 г. Респондентът е местен жител, роден през 1949 г., българин, православен. Желает анонимност. Изтъкна се като „комунист“ и привърженик на Националния фронт за спасение на България – формация, издаваща в. „Десант“ и стимулирана от ТВ „Скат“.

В този смисъл разочарованието не е от демокрацията и свободната икономика, а от нейното проявление у нас. Затова сред десните надеждата за „Европейска България“ е жива и достатъчно жилава, че да се отстоява публично.

Макар да са малцинство, което продължава да намалява поради миграциите, по чисто биологически и други причини, десните български демократи ярко присъстват на нашата политическа сцена. Затова и днес има много желаещи да се настанят сред този „електорат“, да спечелят неговото доверие и неговия глас на следващите избори. Меглена Кунева, Слави Бинев, Христо Ковачки, Яне Янев и много други се самоизтъкват за десни не защото в автентичното дясно гласовете са повече, а защото българското автентично „дясно“ носи авторитет. Затова днес в различни партийни клипове все по-често започнахме да виждаме големия син митинг на Орлов мост от 1990 г., към чиято харизма се опитват да се присламчат амбициозни политически лица и групички от най-различен калибър. А съм убеден, че тази тенденция в бъдещето все повече ще се усилва.

Дясното българско политическо пространство и най-вече политическата субгрупа на десните български демократи е субектът, който през изминалите двадесет и три години бе най-яркият носител на европейското и демократичното сред нашето общество. Макар тази група да не беше сред най-многобройните у нас, нейните политически ориентации звучаха най-високо, най-реформаторски и най-вече те даваха надежди за едно по-добро бъдеще. Често десните демократични ориентации се използваша и от други политически субекти и групи, но още от пръв поглед си личеше, че демократичната философия и тази на свободната пазарна икономика не се намираха на нужното място. Или, както навремето се изрази по БТВ „червената“ депутатка Татяна Дончева: членството на България в ЕС

и НАТО „не ми е по сърце, но умът ме кара да поддържам тази политика“. Едва ли може да се изкаже по-добре разликата между автентичното дясно и всичко останало, което си служи с демократичните понятия и клишета поради „изискванията на времето“, заради повелите на ума или поради обикновена демагогия. Тези думи са и едно своеобразно признание на опонента за десните политически ценности изобщо, а не само за европейската и евроатлантическа интеграция на България. А самият факт, че са изречени от ляв политик, е оптимистичен сам по себе си и доказателство, че и в лявото пространство има демократи, макар и леви, но по европейски леви.

Тук е нужно да се отбележи и обстоятелството, че десните демократични ориентации доминираха преди всичко в публичната сфера. Те се говореха в местата, където цялото общество можеше да ги чува. Много от тези ценности се изричаха и споделяха и от други среди, без оглед на факта дали са им по сърце, или по ума. Сред мнозинството от българското население и най-вече в селата, в малките градове, сред по-възрастните и по-необразованите преобладаваше отрицанието на прехода по принцип и носталгията по тоталитарния социализъм. В първите години след 1989–а сред тези среди по-скоро се мълчеше, още повече, че тогава не се знаеше какъв ще бъде изхода от демократическия експеримент и докъде ще доведе страната. С минаването на годините и особено след влизането на България в НАТО и ЕС ропотът от евроатлантическата ориентация постепенно се засилваше, а в известна степен за това допринасяха и медиите с тяхната „черна картина“ на нашето „европейско ежедневие“.

Тези гласове обаче нямаха необходимата трибуна, а и тези, които ги споделяха, не желаеха да ги изричат публично. За мен този въпрос е твърде интересен, макар да излизам от тематиката на статията. Той трябва да намери научно обяснение. Защо нито една сталинистка

партия /а такива в годините на прехода имаше много/ не получи нужното мнозинство гласове, че да намери място на българското политическо поле и да покаже тежестта на носталгията? Защо отрицателите на прехода най-често не ходеха до урните? /тук изключвам социалистите и атакистите/. Вярно е, че БСП буквално задушаваше сталинските формации и не позволяваше в ляво да се появи формация, която да се ползва от нейното тоталитарно минало и от комунистическата идеология. Защото споменът за това минало и идентифицирането с него днес носи доста политически дивиденди и респективно гласоподаватели. „Столетницата“ умело държеше монопола в лявото и крайнолявото пространство и това в много отношения бе в полза на демократичното развитие на България.

В известен смисъл ставащото в българското дясно след 1989 г. преповтаря процесите на роене на партиите след Освобождението на България от османска власт. Както от края на XIX век, та чак до преврата на 19.05.1934 г., така и след 1989 г. дясното и либералното днес, и консервативното и либералното след 1878 г., бързо се разроиха. До голяма степен в основата на това цепене бяха лидерските амбиции на редица силни и волеви държавни мъже, които не можеха да търпят друга позиция в политическото, освен на политически водачи. В рамките на тези разсъждения Петко Каравелов, Стефан Стамболов, Константин Стоилов, Димитър Греков, Васил Радославов и други водачи до войните от 1912-1918 г. намериха своите последователи в лицето на Жорж Ганчев, Иван Костов, Симеон Сакскобургготски, Бойко Борисов, Меглена Кунева...

Лидерството в политиката със сигурност е един от основните белези на нашата политическа култура, която така силно влияе върху характеристиката на процесите през тези две епохи. Сигурно ще бъде укорен и критикуван, че поставям на една плоскост политици

като Петко Каравелов, К. Стоилов и Ст. Стамболов с днешни герои като Бойко Борисов, Жорж Ганчев, Иван Костов и бившия цар. Аз обаче съм убеден, че те в много отношения си приличат и даже ще изкажа кощунствената идея, че си приличат като две капки вода. Защото и едните, и другите са българи, и не могат да избягат от сянката си. Ние имаме една слабост: да митологизираме миналото и обикновено там да търсим упование и надежди, и кладенци за нашето национално самочувствие. Ако обаче се заровим в статиите по вестниците от края на XIX век, ще се убедим, че оплюването, отлюспването, омаскаряването и резила са битували със същата сила, както и днес. Не бива да забравяме, че тъкмо годините от края на XIX и началото на XX век родиха изключителния образ на Бай Ганьо. И тогава – в годините след Освобождението, както и сега, след 10 ноември 1989 г., много наши сънародници са идеализирали предишната епоха – на османското владичество, по същия начин, както днес ни сервират носталгията по тоталитарния социализъм.

В много отношения тези времена си приличат и раждат подобни герои. Аз съм убеден, че така, както сега пишем и възвеличаваме икономическия и социален прогрес на България на границата между XIX и XX век, така бъдните поколения ще хвалят днешните ни политически лидери за финансовата стабилизация, за икономическия растеж след 1997 г., за влизането на България в клуба на най-развитите демокрации и за извоюваните права на българите свободно да кръстосват световните и европейски икономически и туристически дестинации.

Филството и фобството са друга характеристика на българската политическа култура, еднакво влияеща както на десните демократи, така и на други политически субгрупи. Отношението към Русия, както преди век и четвърт, така и сега пронизва нашата политика. В

сравнение с времето на Каравелов и Стамболов десните демократи стоят предимно на русофобски позиции. Те имат редица аргументи за тези свои ориентации и един от тях е с особено значение: Русия винаги е била против демократичния ред, поддържала е много диктаторски режими и е „империя“, която се занимава предимно с „износ на диктатура и политическа реакция“. Много десни респонденти задаваха въпроса коя страна, ориентирала се към съюз с Русия, е станала пример на социален просперитет и добър жизнен стандарт? Те сами си отговаряха, че такава страна няма. Обикновено се представяха сравнения между „Източна и Западна Германия“ /преди 1989 г./, между Северна и Южна Корея, между сегашната страна Беларус и прибалтийските държави Естония, Латвия и Литва, и пр. Много от коментарите на десните демократи по различни въпроси на нашето битие обикновена намесваха и Русия, но акцента винаги падаше върху съветската роля за създаването на комунистическия режим у нас след Втората световна война и върху „предателската роля“ на русофилството на БСП, на партия „Атака“ и на някои други политически формации. Казусът „Белене“ и последният референдум за ядрената енергетика също се разглеждаше през призмата на дихотомията „русофилство-русофобство“ и до голяма степен очерта границата между лявото и дясното по тази траектория.

През изминалите 22 години дясното у нас най-често се идентифицираше със СДС и някои от старите партии като Демократическата партия, Радикалдемократическата партия и въобще с партиите, които твърдо стаяха на демократична антикомунистическа основа. По-късно към този кръг от партии се добавиха Бизнесблока на Ж. Ганчев, ДСБ, отчасти НДСВ и ГЕРБ, Движението на М. Кунева, РЗС и др. Наличието на това политическо парцелиране на дребно води и до разнородност сред самите десни демократи. Една част от тях – около 3-4% – все още

твърдо залагат на ДСБ и гравитиращите около Костов сини „люспи“. Още толкова продължават да са вперили поглед към СДС, но дефицитът на лидери в Синята партия и последните отцепвания на цели структури реално създават и дефицит от избиратели. Около 2 % от десните демократи продължават да вярват на ГЕРБ и да виждат в тази партия единствената надежда за дясното у нас. Още толкова е успяла да привлече и Меглена Кунева. Около 5-7 % процента са все още колебаещи се за кого да дадат подкрепата си и въобще дали да ходят до урните на предстоящите парламентарни избори. А тази група от негласасуващи десни може да стане и по-голяма. Поне засега всяка една от формациите, които претендират за гласовете на десните демократи, продължава да акумулира грехове и да нервира въпросните избиратели с действията си.

За десните избиратели преходът не е завършил. Според тях той ще завърши тогава, когато България „заприлича поне на Чехия и Полша“. Това означава в общи линии да се постигнат няколко цели: средните заплати у нас да достигнат средното европейско /за ЕС/ ниво; демокрацията и свободната пазарна икономика да станат вътрешно присъщи в културата на българските граждани; икономическо и политическо откъсване от Русия, но не и културно; смяната на поколенията и утвърждаването на европейската идентичност на българите, редом до националната идентичност; постигането на ефективно здравеопазване и образование; налагането на нормален правов и вътрешен ред.

Почти всички мои респонденти от дясното демократично пространство залагаха предимно на младите. Затова ще завърша с един цитат, който сполучливо представя надеждата за европейското и демократично бъдеще на България: „Нашето поколение какво можа – направи? Все пак станахме демокрация и сме членове на НАТО и Европейския съюз. Ние обаче

още сме далече от това, което означава европейска и демократична държава. Колкото и да искаме да постигнем тази цел, манталитетът не ни го позволява. Надеждата ми е в младите. Много ги обвиняваме за какво ли не, но ми се струва, че те ще направят България по-добро място за живеене. Те ходят, работят, учат по Европа и по Щатите, и ако не всички, то голяма част от тях ще се върнат. И няма начин да не наложат другия манталитет, европейския: да се поддържа чисто и естетично, да не се мами и краде. А, бе, се трябва да има надежда. [...] В България днес хубавото е много повече от лошото, зависи кой с какви очи се гледа на ставащото. Може да ни управляват децата и внуците на комунистите, забелязва се такава тенденция, но със сигурност те няма да са като дедите си и бащите си. Та те идват от университети в Америка, Англия, Германия, мисля си, и те ще бъдат други. Надежда има⁷⁰.

TRANSITION FOLLOWING THE 1989 IN THE POLITICAL CULTURE AND MEMORY OF BULGARIAN RIGHT-WING DEMOCRATS (An ethnographic study)

Veselin Tepavicharov

The article deals with the so called Transition period and its place in the memory and political culture of Bulgarian democratic right. According to the author Bulgarian right democrats are disappointed by the Transition but their regrets are very different from those among the left and some other political subcultures which are far away from the political causality. The left represented by the majority of the members and supporters of Bulgarian socialist party, the Stalinists, the supporters of extreme nationalist Ataka party and the non-voting "provincial political core" in fact reject the Transition and dream of some utopias or authoritarian and communist alternatives.

On the opposite the right democrats don't reject the democracy, the free market economy, the Bulgarian membership in NATO and EO and they don't cry for the socialist past. Their disappointment comes from the notion that Bulgarian democracy is "false" and "fake" one, a "Bay Ganyo" style democracy which didn't brought the same positive results as in Poland, Czech Republic and Slovenia.

⁷⁰ Цитатът е от интервю с Г. Б., проведено на 17.03.2008 г. в София. Респондентът е университетски преподавател, българин, православен и вярващ християнин. Определя се като десен демократ и симпатизант на СДС. Автор на интервюто е Веселин Тепавичаров.